

Újkori intézménytörténet

ELŐADÁS VÁZLATOK

v. 0.6

összeállította a megadott szakirodalom alapján:

Guitman Barnabás

KÉZIRAT GYANÁNT
BELSŐ HASZNÁLATRA
Piliscsaba 2025

Tartalom

I. Jagelló kori államszervezet	2
II. I. Ferdinánd igazgatási reformjai	4
III. A nádor (palatinus)	6
IV. Kamarai igazgatás.....	7
V. A török elleni védelmi rendszer	9
VI. Az Erdélyi Fejedelemség igazgatása	13
VII. Török igazgatás a Hódoltságban.....	19
VIII. Az országgyűlés.....	23
IX. A bírósági szervezet.....	26
X. „Berendezési” tervezetek a török kiűzése után.....	29
XI. Az összetett monarchia igazgatásának változásai a XVIII. században.....	35
XII. A Magyar Királyság és Erdély közigazgatása a XVIII. században	43
XIV. II. József (1780–1790) a Magyar Királyságot érintő reformjai és a századforduló változásai	52
XV. A vármegye	57
XVI. A szabad királyi városok autonómiája, kormányzati szervei s azok működése.	61
XVII. Tételsor és irodalomjegyzék	66
XVIII. Kötelező fogalmak jegyzéke.....	69

I. Jagelló kori államszervezet

BARONES

Nádor - palatinus (Großgraf) → bíraskodás

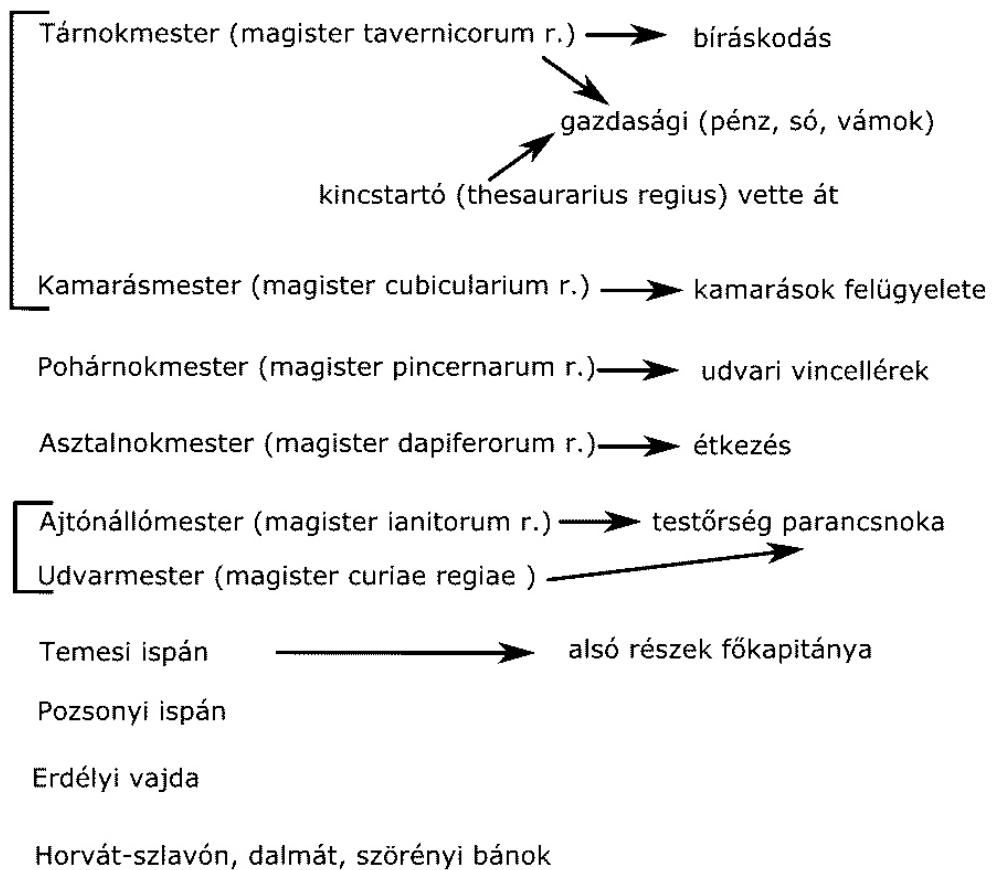
Országbíró (iudex curiae regiae) → bíraskodás

Kancellár - koriátnok → államigazgatás, bíraskodás

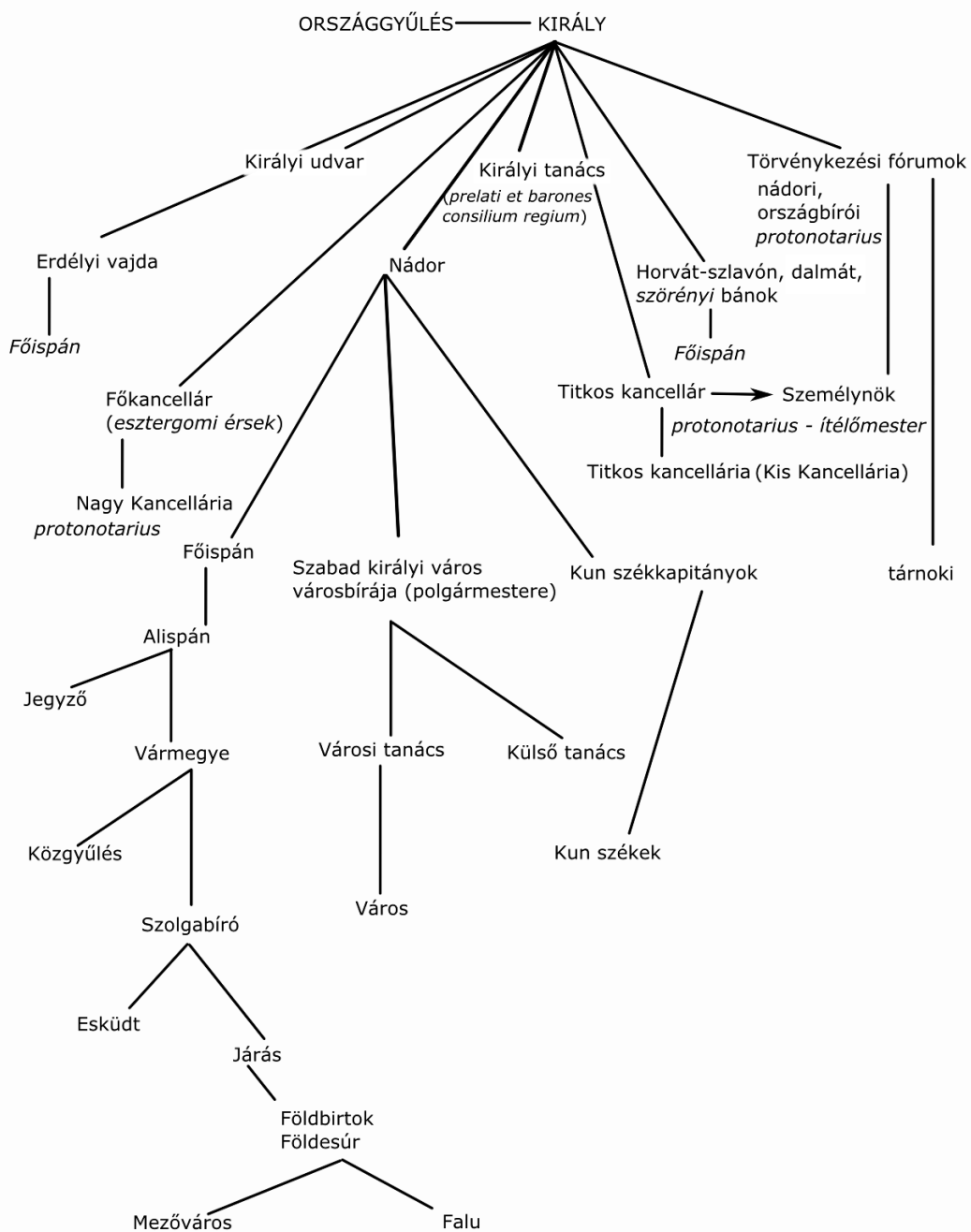
Személynök → bíraskodás

Personalis praesentiae regiae in iudiciis locumtenens

Lovászmester (magister agazonum regalium) → a királyi sereg marsallja

A Magyar Királyság államszerkezete a 15. században

II. I. Ferdinánd igazgatási reformjai

Az újkori közigazgatás három legfontosabb eleme:

1. Központosítás
2. Kollegialitás (testületiség)
3. Állandóság

SUCCESSIO elve = Habsburg értelmezés szerint elsősorban örökség jogán illeti Ferdinándot és örököseit a magyar királyi cím.

Nem kell mindig túl szigorúan ragaszkodni a kiváltságokhoz, szabadságokhoz és régi törvényekhez, azokra nem szabad nagyobb tekintettel lenni, mint a közjóra és a józan észre, ugyanis az olyan szabadság, amely a közjával ellentétetes, inkább szolgálásnak semmint szabadságnak nevezendő. Ferdinánd, 1559.

I. Ferdinánd reformjaival kezdődik a modern állam kialakulásának és az államigazgatás hosszú távú fejlődésének első, meghatározó időszaka.

→ Karin J. MacHardy: „koordináló állam”

mindhárom országában (osztrák tartományok, Cseh Királyság, Magyar Királyság)

kompromisszum kényszer az erős nemesi-rendi elitekkel

1530-as évek közepétől eldőlt, hogy Ferdinánd rezidenciája Bécs

további új, vagy újjászervezett központi kormánysszervek Bécsben és az egyes ország- és tartományközpontokban

az egyes igazgatási ágak különválasztása → szakszerűség érvényesülése

Ferdinánd reformjainak kezdete: **Hofstaatsordnung** (1527. január 1)

a spanyol helyett német udvar, élén német udvarmesterrel

Udvari Tanács (*Hofrat*) → főleg jogi-igazságszolgáltatási ügyek (25 tagú)

Titkos Tanács (*Geheimrat*) → a legfontosabb döntés-előkészítő és döntéshozó szerv, de nem szakhivatal. (kezdetben 17 fő, majd 1676-ban 36 fő és 1705-ben 150 fő)

Udvari Kamara (*Hofkammer*) → a fiskális birtokokat és a korona-jövedelmeket kezelte

Udvari Kancellária (*Hofkanzlei*) → rendek által megszavazott hadiadót kezeli, a többi központi kormánysszerv által meghozott döntéseket foglalta írásba és adta ki, külön titkárok (az államtitkárok korai elődjei) kezelték az egyes tartományok ügyeit.

Udvari Haditanács (*Hofkriegsrat, Consilium Bellicum Aulicum*) 1556. Öttagú testület. Az Udvari Haditanács ráadásul Európa legkorábbi, rendszeresen ülésező, tanácsadó hadügyi kormánysszervei és szakhivatalai közé tartozott.

Postahálózat: a Taxis, a Wolzogen, és a Paar családok

Bécsi, majd 1583 után prágai **Habsburg Udvar** (1556-tól **Kaiserhof, aula caesarea**)

egyszerre magyar királyi, cseh királyi, és osztrák főhercegi udvar

az udvar legfőbb méltósága, a **főudvarmester** (*Obersthofmeister*)

1550 körül 550 udvarnok

1580 körül 700 u.

1610 körül 1100 u.

kb. 4% az udvartartásnak magyarországi

Osztrák tartományok

Élükön az országos főkapitány (*Landeshauptmann* vagy *Landmarschall*).

Vizedom: Alsó-Ausztriában az uralkodó helytartója.

Felső- és Alsó-ausztriai Kamara (*Oberösterreichische und Niederösterreichische Kammer*)

Cseh Királyság

Cseh Kancellária

Cseh Tanács élén a prágai várnaggyal

Cseh Kamara (*Böhmische Kammer*) 1527.

Sziléziai Kamara 1558.

→ 1547/48 után konszolidálódik a cseh helyzet (Tiroli Ferdinánd helytartósága)

Magyar Királyság

A **had- és külügy központi irányítása teljességgel**, valamint a katonai kérdések és a pénzügyek helyi, magyarországi igazgatásának egy igen meghatározó része is a bécsi központi kormányzervek (Udvari és Alsó-Ausztriai Kamara, Udvari Haditanács stb.) hatáskörébe került.

Magyar Tanács (*Consilium Hungaricum*) a késő középkori jelentőségét elveszítette.

Magyar Udvari Kancellária (*Ungarische Hofkanzlei*, Cancellaria Aulica Hungarica)

mindvégig a magyar rendek és nemesség irányítása alatt. 1690 után Magyar Királyi Udvari Kancellária (Cancellaria Regia Hungarico-Aulica) Hatásköre a magyar belpolitikát érintő kérdések írásbeliségének teljes körére kiterjedt, a had- és pénzügyekre csak elenyésző mértékben. A főkancellár többnyire az esztergomi érsek. Tisztviselők: ítélőmesterek, titkárok, jegyzők, ügyvédek.

Helytartói intézmény / Helytartóság (*locumtenens et consilarii* = helytartó és tanácsosok).

Pozsonyi székhellyel az ország kormánya. Rendszeresen üléseztek, fizetést kaptak.

Báthori István nádor halálát (1530) követően, első helytartók: **Szalaházy Tamás** kancellár és

Thurzó Elek országbíró. Thurzó lemondását követően főpapok lettek a helytartók.

Jogkörei:

- a helytartó helyettesítette a királyt a személyes jelenléti bíróságon
- az uralkodó előzetes tudomásával részleges gyűlésre hívhatta a rendeket
- a végvidéken és az országban mindenütt érvényes rendeleteket adhatott ki.
- hűtlenség vagy megszakadás folytán a Koronára szállott birtokokból 32

jobbágytelekig adományozhatott.

- a Ferdinánd hűségére térőknek fenntartás nélkül megkegyelmezhetett.

DE nem tárgyalhatott külső hatalmak képviselőivel, nem rendelkezett az országba küldött idegen csapatokkal és a magyarországi katonasággal és az országos jövedelmek kezelésébe sem szólhatott bele

Magyar Kamara (*Ungarische Kammer*) Buda 1528, majd Pozsony (1531)

Alsó-Ausztriai Kamara → Fraknó, Kismarton, Kőszeg, valamint az alsó magyarországi bányavárosok

Szepesi Kamara 1567. Kassa.

III. A nádor (palatinus)

Szent István óta volt nádor, eleinte gazdasági feladatkörök, majd inkább már bírói hatalma a jelentősebb. Rendi országgyűlésen először Hunyadi János kormányzósága alatt, 1447-ben választottak nádort.

1486-os, Szapolyai Imrét választó országgyűlésen hozott nádori cikkelyek (*articuli palatinales*) körüli problémák:

első előfordulása 1553, első hivatkozás rájuk törvényekben 1561

Nádasdy Tamás környezetében állíthatták össze ebben a formában

szokásjog, **reális** és **abszurd** igények ötvöződnek bennük

nádori cikkelyek szerint a nádor hatásköre:

a kiskorú király gyámja, (r)

az ország főkapitánya, és egyben a rendi felkelés vezetője (r)

a rendek közti viszály elsimítása (r)

ha a király és az ország közt támad viszály, azt is ő simítja el (r)

ha a király nem akarja vagy nem tudja fogadni az idegen követeket, ez is az ő feladata (a)

a királyi adományok alkalmánál felmerült panaszokat a király elé terjeszti (sz)

a király után az ország bírái között az első helyen áll, a király távollétében ő a helytartó (sz)

ő adja le az első voksot (sz)

ő hívja össze a királyválasztó országgyűlést (sz)

ő bírálja el a Dalmáciából az udvarba fellebbezett ügyeket, amiért bizonyos dalmáciai szigeteknek jövedelmei illetik (a)

kunok ispánja és bírója, ezért tőlük évenként 3000 aranyat kap (a)

Bátori István nádor halálát követően egyedül Nádasdy Tamás (1554–1562) töltötte be a tisztséget a XVI. században.

1606-os békét követően újra választottak nádort: **Illésházy** Istvánt, majd **Thurzó** Györgyöt.

A XVII. században legfontosabb rendi méltósággá vált.

Gubernium időszaka (1671–1681), rendkívüli állapot a Wesselényi-féle szervezkedés miatt.

Ampringen Gáspár gubernátor + négy német és négy magyar tanácsos

1681 soproni országgyűlés, új kiegészítés: **Esterházy Pál** lett az új nádor (1681–1713)

1724. Helytartótanács élére került a nádor.

1732–41 és 1765–90 között nincs nádor, bírói jogkörrel rendelkező helytartókkal

(*locumtenens*), vagy egyáltalán nem töltötték be a nádori tisztséget.

1790-től **Sándor Lipót** főherceg lett a nádor → Habsburgok nádori ága → elmagyarosodtak.
József nádor, István nádor.

IV. Kamarai igazgatás

A Magyar Kamara

A Magyar Kamara és a Szepesi Kamara hatáskörébe elvileg csak a királyi és felségjövodelemek tartoztak, de az ún. országos jövodelemekkel (a rendi országgyűlés által megszavazott adókkal) kapcsolatban is sok feladatuk akadt.

Felségjövodelemek

kincstári birtokok, pénzverés, nemesfémbányászat, sómonopólium, királyi adók bevételei, határvámok (huszad- és harmincadvám), a szabad királyi városok adói (cenzus és a rendkívüli adó: *taxa*), a szászok adói.

Rendektől függő adók:

hadiadó

ingyenmunka (*gratuitus labor*)

koronaörzési pénz

a koronázás alkalmával az uralkodói párnak ajándék címén megszavazott összegek

(A szabad királyi városok és kiváltságolt királyi mezővárosok által fizetett *taxa* és királyi *cenzus*, bár adók voltak, de mégis a királyi vagy felségjövodelemek közé sorolhatóak.)

A hadiadó

többször a kamarahasznát (*lucrum camerae*, kapuadó) és a rendkívüli hadisegélyt (*subsidium*, *dica*, *contributio*) együtt értik alatta

kamarahaszna: rendi értelmezésben a hadiadó része, csak rendi hozzájárulással vethető ki. uralkodói értelmezésben viszont királyi és felségjövodelem

A rendek hozzájárultak ahhoz, hogy a király beszédhesse a kamarahasznát olyan években, amikor nincs *subsidium*.

összege

a kamarahaszna évenként portánként 20-40 dénár

a hadiadó évenként portánként 2-4 forint

Rendi-kamarai duális adóigazgatás

a Kamara olyan professzionálisan szervezett hatóság, amelyik a rendekkel ellentétben képes volt az adóigazgatással kapcsolatos feladatokat ellátni.

Az országgyűlés a XVI. században hol a rendi megbízottakra, hol a Kamarára bízta az adók beszedését, a XVII. században inkább már csak a Kamarára.

A Magyar Kamara készítette elő, állította össze az adókkal kapcsolatos királyi előterjesztéseket.

nagyon rossz az adómorál

nem szedték be, vagy a beszedett összeget nem adták át

→ **Pétermárai Balázs** deák 1546-tól országos adópénztáros (*exactor contributionis*) a visszaélések ellen.

Az adópénz útja

falubírák begyűjtik → (földesúr) → *dicator*, rovó (királyi kinevezés, de többnyire megyei birtokos nemes), támogatta, ellenőrizte a megyei esküdt → (rendi kincstárnokok, főadószedők) → kamara pénztára

Az adóösszeírás

az adózó jobbágyporták (*sessio*) összeszámlálása, rengeteg a visszaélés

a porták száma irreális mértékben csökkent

török pusztítás

lakosság elmenekülése

az adózó porta körüli értelmezési anomáliák

a földesúr és a falusi bíró érdekében állt egyaránt az adatok meghamisítása (népes falvakból is csak 6-8 adózó portát tudtak összeírni)

Az adózó porták számának alakulása a Magyar Királyság területén	
XV. sz. vége	~ 180 000
1549	52 444
1596	18 000
1609	9 418
1618	11 114
1626	5 583
1635	7 440
1648	5 544

Ingyenmunka

a végvárok fenntartásában fontos a szerepe

jogilag tisztán rendi és nem felségjogú jövedelem

egy egésztelkes jobbágy hat napot, majd tizenkét napot tartozott térítés nélkül dolgozni a várerődítésnél, pénzben is megváltható: egy egész jobbágytelek után évi 50 dénár (1550-es évek), a század végén már 1,5 forint

1609-től kezdve a nádor intézte az ingyenmunka ügyeit

Városi taxa

a városok a *subsidium*, illetve *dica* helyett ún. *taxát* fizettek.

az országgyűlések alkalmával lehetett kivetni, de a királytól függött teljesen.

Rendkívül megterhelte a városokat, a XVII. század második felében úgy megnövekedett, hogy a városok már alig vagy nem bírták önerőből kifizetni.

Városi census

évi néhány száz forintnyi megterhelést jelentett, az uralkodótól függött.

Harmincadosok szerepe

A harmincados képviseli a legtöbb helyen a központi, királyi hatalmat.

Bár nemesek, elszámolási kötelezettséggel tartoztak, esküjükben le kellett mondaniuk nemesi előjogaikról.

Munkájukért fizetést kaptak, néha részesedést. A Kamara és a társadalom is folyamatosan ellenőrizte őket.

V. A török elleni védelmi rendszer

korszakai:

I. XIV. sz.–1526-ig

II. 1526–1699-ig (karlócai béke)

III. 1699–1881

I. a. –1470.

Luxemburgi Zsigmond (1387–1437) idején a temesvári 1397. évi országgyűlés hadügyi törvényei

telekkatonaság

a temesi ispán szerepének növelése

I. b. 1470–1521.

egységes védelmi rendszer kialakítása, Hunyadi Mátyás reformjai

1476-tól a horvát-dalmát és szlavón bánok tisztségének egyesítése

1479-ben létrehozta az alsó részek főkapitányának tisztségét, amelyet ettől kezdve a temesi ispánok töltöttek be.

Az erdélyi vajda pedig a védelmi vonal harmadik nagy egységét vezette.

I. c. 1521–1526.

az egységes déli védelmi vonal összeomlása

Nándorfehérvár 1521. évi elvesztésével kezdődött.

A horvát rendek kérésére I. Ferdinánd már 1526 előtt segítette a horvátországi védelmi vonalakat.

II. A török elleni védelmi rendszer a 16-17. században

- *Királyi főhadparancsnokok időszaka (1526-1541)*

- *Egy új védelmi rendszer szervezésének első kísérletei (1541-1556)*

A magyar rendek 1546-ban felkérték I. Ferdinándot, hogy tartományai segítségével gondoskodják több dunántúli és felföldi várról.

Niklas Graf zu Salm királyi főhadparancsnok és **Várday Pál** esztergomi érsek-helytartó együttműködése meghatározó.

királyi kezelésbe került Szigetvár, Eger, Gyula, királyi őrség került Pápa, Csesznek, Devecser váraiba.

1540-es évek a vend (szlavón) végvidék alapjainak lerakása

- *Az Udvari Haditanács felállítása és a végvidéki és kerületi főkapitányságok rendszere (1556-1566-1578)*

Az Udvari Haditanács 1556. évi felállításával a központi hadvezetés problémáját rendezték.

1576-ban a Habsburg-határ-védelem egységes, jól kiforrott rendszert alkotott. Az ekkor számba vett 123 végvárban mintegy 22500 lovas és gyalogos katona állomásozott.

- *A nagy bécsi haditanácskozás reformjai (1578–1591)*

1577. augusztus bécsi haditanácskozás Ernő főherceg elnöklete alatt
Lazarus von Schwendi és **Hans Rueber** felső-magyarországi főkapitány védelemre
összpontosító tervezetét fogadták el.
Végvidéki és kerületi főkapitányságok rendszere

1. Horvát főkapitányság (*tengermelléki*)

1538–

székhely: Bihács és Károlyváros | € Krajna, Karinthia, birodalmi pénzek

2. Vend vagy szlavón főkapitányság

1556–

székhely: Varasd | € Stájerország

3. Kanizsai főkapitányság (*Kanizsa ellen vetett fk.*)

1566–1600

székhely: Kanizsa majd Egerszeg | € Királyság, Stájerország, Alsó-Ausztria, és birodalmi
pénzek

4. Győri főkapitányság

1556–

székhely: Győr | € Királyság, Alsó-Ausztria, birodalmi pénzek

5. Bányavárosi vagy alsó-magyarországi főkapitányság

1541–

székhely: Zólyom, aztán Léva, végül Érsekújvár | € Morvaország, Csehország, Királyság
(esztergomi em, bányavárosok)

6. Felső-magyarországi főkapitányság

1559–

székhely: Kassa | € Királyság (Szepesi Kamara), Szilézia, esetenként a birodalom is

7. Komáromi főkapitányság

1552–

dunai flotta központja

Négy kerületi főkapitányság (*Kreisgeneralate, Kreisoberhauptmannschaften*)
magyar rendek, a főkapitány csak magyarországi lehet (indigenatus)

1. Horvát-szlavón k. fk. bán

2. Dunántúli k. fk.

3. Dunáninneni k. fk.

4. Felső-magyarországi k. fk. Kassa

királyi-rendi dualizmus

nagy erődvárosok, központok 1000–1500 fő

közepes várak 400–600

kisebb erődök, palánkvárak 100–300

őrházak 10–20

- *A védelmi rendszer nagy erőpróbája a tizenötéves háború (1591–1606)*

Bihács (1592), Győr (1594), Eger (1596) és Kanizsa (1600) eleste

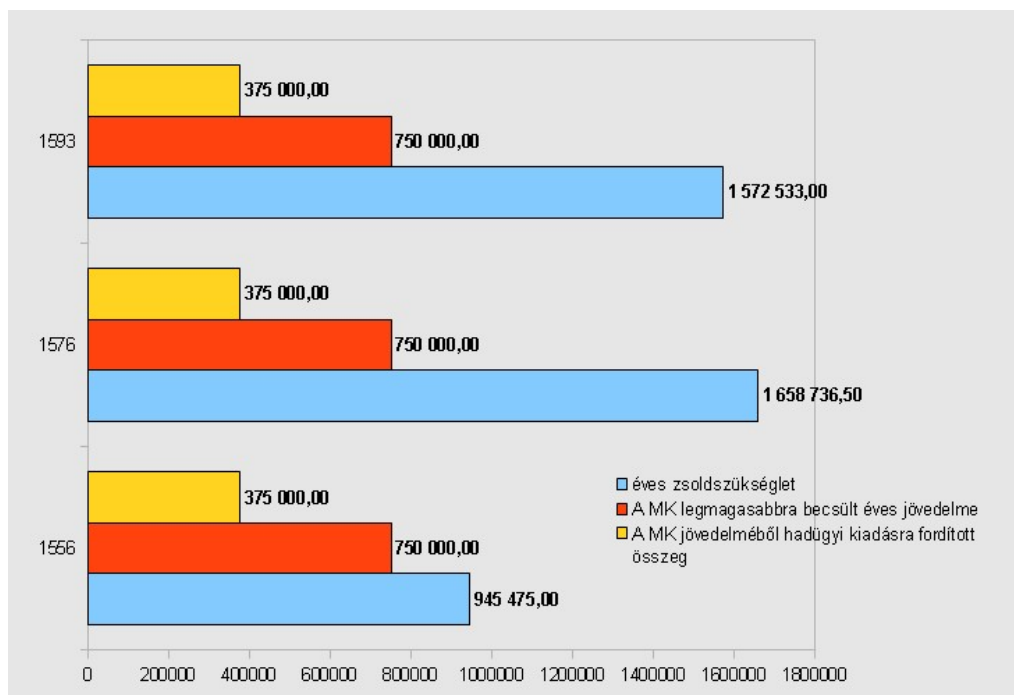
- *Új végvidékek kialakulása és a határvédelem újabb formái (1606–1699)*

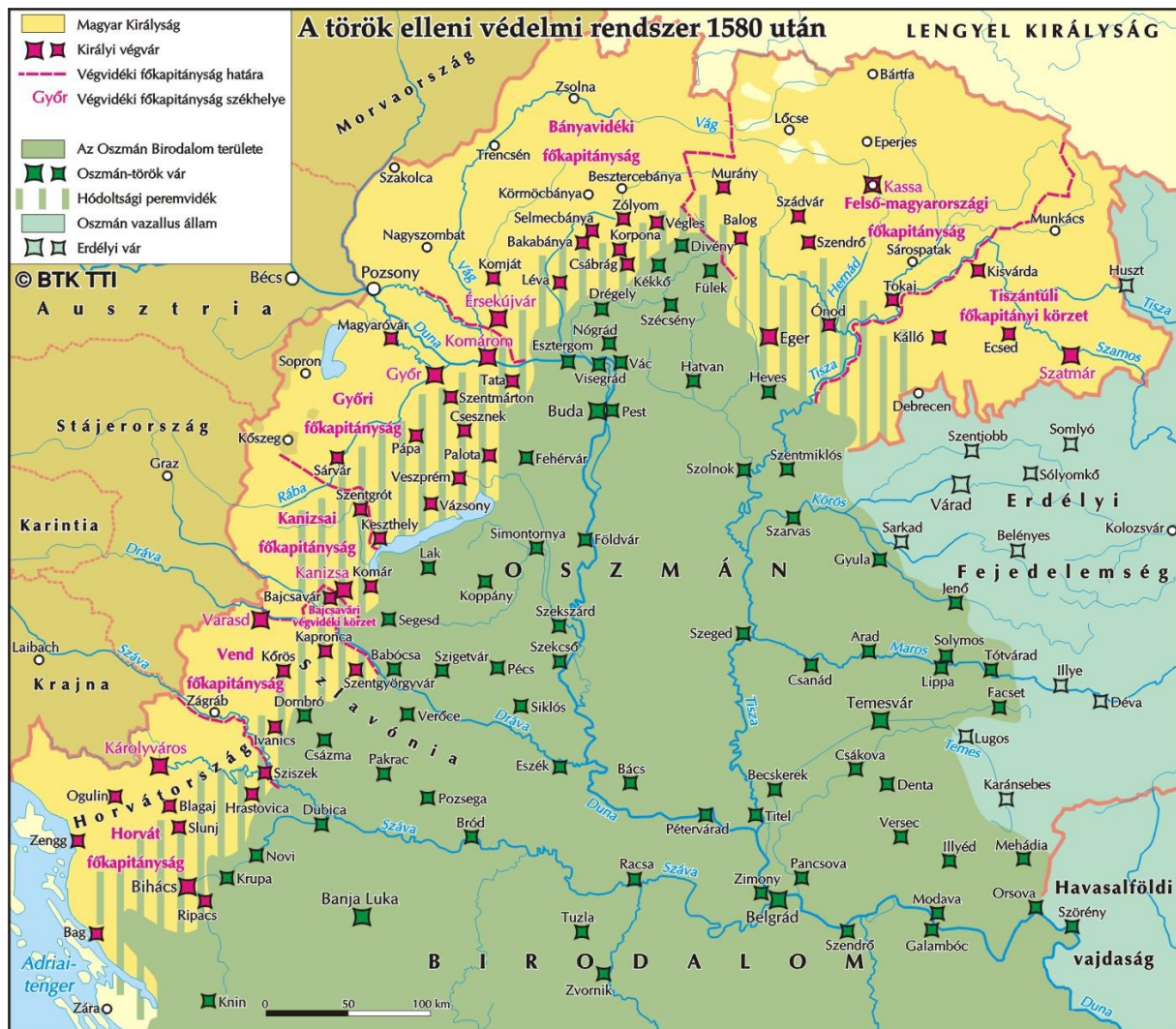
1660. Várad eleste

1663–1664. Érsekújvár eleste. → helyette: Lipótvár

3. A határőrvidékek rendszere 1699–1876.

károlyvárosi, báni, varasdi, szávai, dunai, tiszai és marosi katonai határőrvidékek

VI. Az Erdélyi Fejedelemség igazgatása

1. *abszolutizmus* probléma:

Erdély estében késő középkori uralkodói centralizáció és a keleti despotizmus vegyülékéről beszélhetünk

2. Az 1540 utáni erdélyi kormányzat NEM a vajdai igazgatási gyakorlat folytatása, hanem az 1540 előtti magyar királyságé.

3. Török vazallusállam az Erdélyi Fejedelemség, fennmaradása oszmán érdek.

I. A fejedelem

A fejedelem saját tetszése szerint nevezhette ki az erdélyi tisztségek viselőit, korlátlanul intézhette a belügyeket, az adott kereteken belül a külügyet is, senki sem szólhatott bele a kincstári jövedelmek felhasználásában, adományozásokba, nemesi rangra emelésekbe. Hatalma alapja a szekularizált erdélyi és váradi püspökség hatalmas birtokai, a fejedelem végig Erdély legnagyobb birtokosa.

II.a A Fejedelmi Tanács

nem ügyintéző, nem végrehajtó kormány szerv volt, csak állást foglalt az elébe utalt, ill. elébe tartozó kérdésekben

első említése a törvényekben az 1543. februári országgyűlésnek a főhatalomról szóló végzéseiben található

általános gyakorlat az volt, hogy a fejedelem maga választja ki a tanács tagjait, az országgyűlés 1559-ben külön fel is hatalmazta erre.

a tanácsurak holtukig viselik tisztségüket,

a tanács nem volt rendszeresen ülésező hatósági kollégium.

a tanács szóban vagy írásban megfogalmazott állásfoglalása NEM kötelezte a fejedelmet

annyiban mégiscsak a legfőbb politikai döntések szerve, hogy amit nem maga a fejedelem dönt el, az a tanács állásfoglalása szerint igazodik

II.b A deputatiók (delegatiók)

a kormányzat rendszerén belül a fejedelmi tanácshoz áll a legközelebb

a tanácsnál is szélesebb körű szervek – de nem kis létszámú országgyűlések

az átlagosnál nehezebb periódusaiban, elsődlegesen csak bizonyos feladatok megoldására létrehozott szervek

a felelősség megosztásáról volt szó

45-60 fősek

1. 1664

2. 1680-1682

3. 1685-1690

III. A Fejedelmi Kancellária

Az előbbieken ismertetett szervekkel szemben a fejedelmi kancellária hatóság, igazi hivatali szerv az igazgatás valamennyi szakágában.

a fejedelmi kormányzat legfontosabb szerve

tevékenysége a fejedelmi hatalmon alapszik

a fejedelmek személyes ügyintézése és a szorosabban vett kancelláriai ügyintézés nincs

különbség

élén a **kancellár**

kancellároknak a kulturális életében vitt szerepe is jelentős (Forgách Ferenc, Kovacsóczy Farkas, Péchi Simon, Bethlen János és Farkas).

Kancelláriai titkárok 2-3

nagyobb kancelláriai írnokai 15-20

tolmácsok (német, török)

a kancellária hatáskörei

központi végrehajtó szerv

szűkebb közigazgatás

a fejedelmi udvarral kapcsolatos ügyek

országgyűlési ügyek

a rendi jogokkal kapcsolatos ügyek

az ország státusával kapcsolatosakat (adóügy, közmunka, élés, határkérdések, hírszerzés, kémelhárítás).

a kancellária által intézett többi közigazgatási ügyek (törvényhatósági, városi igazgatás, rendészet, posta, gazdálkodás, út-, hídépítés, révtartás, mezőgazdaság, ipar, kereskedelem, iskola-, egészségügy).

kincstári igazgatás

kincstári uradalmak igazgatása

tizedügy

ércbányászat, -kohászat, pénzverés ügyei

sóügy

harmincadügy

a fejedelmi monopóliumok ügyei

hadügyi igazgatás

a hadügy egésze

hadfelkelés, mezei katona-állomány

mezei hadak tartása

határvédelem

fegyver- és löporellátás

idegen hadak ellátása, átvonulásukkal kapcsolatos intézkedések

bíráskodás

a kisebb kancellária feladata

külügyek

fejedelmi postaszolgálat

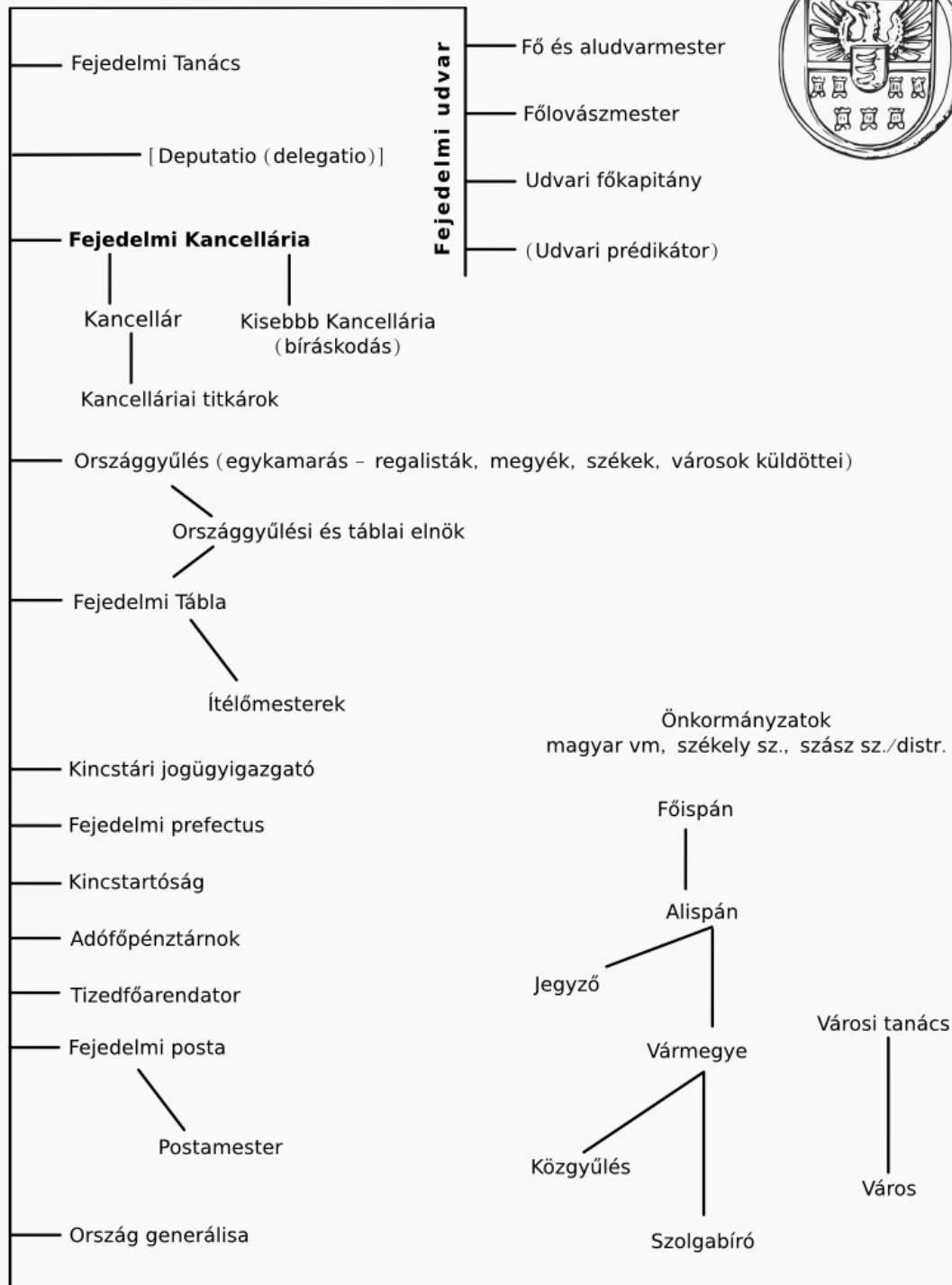
élén a fejedelmi postamester

XVI. század végén a Paar család, utána erdélyi előkelők

Az Erdélyi Fejedelemség kormányzata a XVI-XVII. században

F E J E D E L E M

IV. A központi kormányzat egyéb szervei

Adófőpénztárnok (*exactor*, pénzszedő, generális perceptor)

kincstartóság (*thesaurarius*, *supremus cubicularius*, főkomornik)

a tisztség nincs állandóan betöltve.

a kancellária kincstári vonatkozású kiadványain semmi nyoma nincs annak, hogy a kincstartó befolyással bírt volna ezek elkészültére
elsősorban *adóügyi* és *hadellátási* tevékenységüket tükrözi.

tizedfőarendator

a tized a katolikus egyház javainak szekularizációja után a fejedelmi jövedelmek közé tartozott.

vicearendator

fejedelmi prefectus

a fejedelmi javakat felügyeli, általában kisnemesek, hivatalnok-értelmiségek

Hadügyi igazgatás

az ország generálisai

az erdélyi hadak főparancsnoka a fejedelem után

a tisztséget nem töltik be állandóan.

a generálisnak a hadra kelt seregnél volt funkciója.

udvari főkapitányok

a fejedelem állandó seregének, az udvari hadaknak főparancsnokai

V. A Fejedelmi Tábla

bíráskodással foglalkozik

a fejedelmi tábla elnöke egyúttal az országgyűlés elnöke is

a táblai és országgyűlési elnököt a fejedelem nevezi ki.

Ítélmesterek (protonotárius)

a fejedelmi tábla ülnökei

kincstári jogügyigazgató (*fiscalis director*)

elsődleges feladatköre a kincstári jogok védelme volt, ~ *főállamügyész*

a fejedelmi tábla törvénytörvényekben ülésezett

a magyar megyék törvénytörvényzaka Szent Lukács octaváján, azaz október 25-én kezdődött, a Partiumé december 1-én, a székelyeké pedig Vízkereszt octaváján, azaz január 13-án. A 16. századi törvények 30-40 napos törvénytörvényzakokról beszélnek, ebből következik, hogy a fejedelmi tábla minden év október 25-étől február közepéig-végéig, kb. négy hónapig ülésezett, a székhelyváltogatás miatt pár napos szüneteket tartva.

VI. Az udvari főtisztségek

fő- és aludvarmester

főasztalnok

főpohárnok

főkonyhamester

ezek a tisztségek inkább csak formális jelentőséggel bírnak

VII. Az országgyűlés

évente többször is összehívott gyűlések, időtartamuk néhány naptól legfeljebb 2–3 hónapig terjedt, 1580-1622 között évente két rendes országgyűlést tartottak: a tavaszt Szent György, az őszt Szent Mihály napja után. 1622-től csak évi egy rendes országgyűlést tartottak.

az országgyűléseknek nem volt állandó székhelye

a fejedelmi hatalmat a lényeges kérdésekben gyakorlatilag alig korlátozza, a konszolidálódott fejedelmek nem tartják be *conditio*ikat. Az adót a rendek megszavazzák, felhasználásába nem szóltak bele. Háború és béke kérdésében a fejedelem döntött, az ő kezében volt a hadsereg, a hadkiállítást nem tagadták meg a rendek, a hadszervezet kérdéseit is alig szabályozták, a végvári hálózat a fejedelem kezében.

az erdélyi országgyűlés funkciója főként a fejedelmi akarattal egyező irányú döntéseknek, illetve a fejedelem elhatározásainak jóváhagyására szorítkozott. Erdemi kérdésekbe a fejedelem nem tűrt beleszólást.

az országgyűlés résztvevőit fejedelmi meghívólevéllel (*regalisszal* → *regalisták*) hívták egybe. egykamarás

1. Részt vettek rajta a fejedelmi tanács, a fejedelmi tábla, és további fejedelmi főtisztek.
2. A fejedelem személyre szóló meghívott más főrangú személyeket.
3. Jelen voltak vármegyék, a székely és száz székek, továbbá a városok

követei.

Fajtái

országgyűlés (*generalis congregatio*)
részgyűlés (*partialis congregatio*)
tábori országgyűlés

az országgyűlésen tárgyalták a fejedelmi előterjesztéseket (*propositiók*)

majd a rendi *postulatum*okat (sérelmeket, kérelmeket)

az országgyűlés bíraskodik is. nótá- vagy felségsértési perek ügyében ítélt.

Approbatae Constitutiones - erdélyi törvénygyűjtemény

A vallásszabadság kérdése

János Zsigmond korának és az azt követő időknek erdélyi valláspolitikáját döntően az 1568-as tordai országgyűlés egy kiragadott és rendszerint félreértelmezett cikkelye alapján szokták értékelni.

János Zsigmond politikájának a célja az 1570-es években nem egy sokfélekezetű ország megteremtése volt, hanem egy egységes protestáns felekezet megteremtésén fáradozva kereste, hogy melyik irányzatban találja meg Isten igaz hitét.

1557. törvények a katolikusoknak és az evangélikusoknak vallásuk szabad gyakorlatát engedik

1564. a kálvinista tanok hirdetését is megengedték

1566. kiutasították Erdély területéről a katolikus papokat

1568. engedélyezték ugyan a hithirdetés szabadságát, de változatlanul érvényben hagyták a

katolikusok elleni korábbi jogfosztásokat

1570. medgyesi országgyűlés az újonnan támadt eretnekségek tiltását rendeli el

1571-ben a marosvásárhelyi országgyűlés ismét engedte a szabad prédikálást, de a prédikátorokat protestáns szuperintendensek felügyelete alá helyezte

1588. medgyesi országgyűlés hetedik cikkelyében először jelenik meg a *recepta religio* (bevett vallás) kifejezés, a katolikus nem tartozik közéjük.

1595. gyulafehérvári országgyűlés, a négy bevett vallás (*recepta religio*) első törvényi elismerése a katolikus Báthory Zsigmond fejedelemsége alatt.

„Az mi a religio dolgát nézi, végeztük országúl, hogy az recepta religiok, tudniillik catholica sive romana, lutherana, caluinistica et ariana libere mindenütt megtartassanak.”

(Gyulafehérvár, 1595)

DE Ténylegesen sem elvi alapú toleranciáról, sem általános, modern értelemben vett vallásszabadságról Erdély területén egészen a 18. századig nem beszélhetünk!

VII. Török igazgatás a Hódoltságban

Források

defterek

- *tahrir-defterek* a lakott és puszta helyek felsorolása, az adózó családfők és nőtlen fiaik név szerinti listáival, a terménytizedek meghatározásával a kivetett adókat rögzítik
- *dzsizje-defterek* csak az állami pénzzadót (*dzsizje*) fizetőket tartalmazzák
- *tímár-defterek* a méltóságviselők és szolgálati birtokkal fizetett hivatalnokok és katonák között az szétszórt kincstári jövedelmek és birtokok jegyzéke
- vámnaplók
- pénztári naplók

hódoltsági települések iratanyaga

nyugták, utasító és tiltó rendeletek, bírósági végzések, jogbiztosító oklevele engedélyek, kérvényekre adott válaszok.

magánlevelek, misszilisek

Csandarli Halil bég összeírásai – ”Halul bég defterei” – a legfontosabbak

Közigazgatási egységek

vilájet (pasalik)

élén: pasa

budai, temesvári, egri, kanizsai, váradi, érsekújvári vilájet

szandzsák

élén: bég

a szandzsák központok az adminisztráció székhelyei

kaza

élén: kádi (bíró)

náhije

élén: aga

a náhije-központokban nem foglalkoztak ügyintézésel

1560-as évek végén a budai **vilájet** húsz szandzsákból állt, a temesvári nyolcra oszlott.

A **szandzsák**ok kiterjedésük szerint több-kevesebb **kazát** foglaltak magukba, a kazák egy-két **náhijéből** állottak. A budai vilájetet élén álló **begler-bég pasa** címet kapott, 1623-tól rendszeresen **vezíri** ranggal is felruházták. A szandzsákokat a **szandzsákbégek** vezették. A beglerbég tanácsadó testülete a körzet fő tisztviselőit magába foglaló **díván** volt. A pénzügyeket a vilájet-központokban működő **defterháne** (pénzügyi hivatal) igazgatta, élén a **defterdár**al.

A központ irányítása érződött abban is, hogy a mindennapi helyi életet, mindenekelőtt az adózást, a vámok és a különböző illetékek összegét, a bíraskodást szultáni törvények (**kánun**) szabályozták.

A megszállók fontosabb tisztségviselői

– beglerbég

a szultáni udvarból nevezték ki

évi 1 millió akcse körüli jövedelemmel járt

145 év alatt, amíg Buda török uralom alatt állt, 99 alkalommal nevezték ki ide beglerbéget

teljhatalmú megbízottként képviselték a szultánt a Béccsel folyó diplomáciai tárgyalásokon önállóan kezdhettek kisebb katonai vállalkozásokba

a pénzügyek területén viszont a Portán kellett szinte mindent jóváhagyatniuk

– **szandzsákbég**

– **kajmakám**, a szandzsákbég helyettese

alajbég egy-egy szandzsák szpáhi-katonaságának vezetői

dizdár a nagyobb várak parancsnokai

kapudán a dunai flotta parancsnoka

defterdár a birtok- és pénzügyekért felelős

emin a defterdárt ellenőrzi, a szultáni kincstár megbízottja

kádi vagy **molla** bíró

imám a dzsámik papjai

müfti (mufti) jogtudós

A várak katonasága

élén a várkapitány (**dizdár**), helyettese (**kathüdá**)

írnok (**katib**)

– gyalogos katonák (**müsztafız**), zsoldjuk napi 6-8 akcse, nem = a janicsárral
a XVI. században janicsárok csak Budán szolgáltak, a XVII. században
máshol is feltűntek

azab: renegát és délszláv gyalogosok, vezetőjük a **kapudán**

– lovasok

szpáhi a legfontosabb lovassági egysége

günüllü = önkéntes, zsoldjuk napi 10-15 akcse

besli (öt akcsés) vagy **fárisz** (lovas)

martalóc

akindzsi, irreguláris lovasság

– **topcsi** (tüzér)

Az egyes egységek élén agák álltak, az alapegységek teljes feltöltöttség esetén tíz katonát számláltak, akik közé az altiszt, az **odabasi** is beletartozott.

Hódoltsági bevételek, adóztatás

A birodalom Magyarországon húzódó északnyugati határvonalának, a katonasággal sűrűn megrakott várrendszernek a fenntartása óriási kiadásokkal járt, amelyeket a helyi bevételek meg sem közelítettek.

Eleinte 10-15 000 fős állandó katonaság védte a Hódoltságot

a török közigazgatás legfontosabb feladata a pénzszerzés.

török berendezkedés lényege mindenekelőtt katonai megszállás.

Magyarországon az adók fajtáinak és összegeinek meghatározásakor a törökök a királyok ideje alatti adóztatást vették alapul.

50 **akcse** (török ezüstpénz) = 1 magyar aranyforint

– házanként (porta = **háne**), családonként járt a kincstárnak a harács (*haradzs, dzsizje*): a XVI. század közepén 50 akcse.

– házanként 50 akcse járt a birtokosnak is

– termés után tizedet is szedtek

– a kincstárnak fizettek a borkimérés jogáért, a malomtartásért, a halászati jogért stb.

– a falvak ingyenmunkával is tartoztak

- egyre növekvő földesúri robot
- a büntetéspénzeket is beszámították a birtok jövedelmei közé, falvanként többnyire 100 akcse alatti összeg

Új pénzügyi politika

Arszlán budai pasa (1565–66) kezdte a zsoldos katonaság egy részét javadalombirtokokkal kifizetni = **zsold-tímár**
oka: a központi kincstár beszüntette a budai vilájet támogatását, ezzel önállóságra és önellátásra kényszerítette a tartományt
a legfőbb földesúr a hódoltság belső területein az állam maradt, míg a perem területeket jórészt zsold-tímárba osztották ki
a birodalom pénzügyi helyzetének romlása miatt az 1620-30-as évektől új állami adók bevezetésével próbálták a helyzeten úrrá lenni

Polgári igazgatás

teljesen összefonódott a katonai igazgatással
a katonai és polgári tisztségviselők hierarchiája a csúcson, a kettős funkciót egyesítő beglerbégi és szandzsákbégi hivatalokban találkozott
a szultáni (hász-birtok) birtokok adóügyeit **eminek** (adótiszt) és vojvodák intézték, feladatuk a szolgáltatások behajtása
nem éltek a lakossággal együtt, a török várakból igyekeztek irányítani

Kádi

a középszintű tartományi igazgatás kulcsfigurája a kádi
összesen kb. negyven kádi hivatal volt a Hódoltságban
kincstártól fizetést kapott, a bírságpénzekből rész illette

feladatkörei:

részt vett az adók kivetésében és beszedésében
a hadsereg mozgósítását segítette
felügyelte az iparos-területeket, a piacokat, az építkezéseket és a különböző vallási közösségeket
jelentéseket küldött az udvarba a beglerbégekről, a vilájet népéről
jogász, közjegyző és bíró egy személyben
ítélkezésében szandzsákonként egy jogtudós (műfti) segítette

A Hódoltság területén megmaradtak a régi önkormányzati szervek, ha nem veszélyeztették a török uralmát → a török kormányzat mentesült az alsó szintű hivatali szervezet kiépítésétől. A mezővárosok maguk osztották szét és szedték be az adót, saját bíróságuk ítélkezett a lakosság peres ügyeiben. A falvak is többnyire maguk bíraskodtak.
a szpáhi vagy az emin beavatkozása annyit jelentett, hogy a vétkek után behajtották a pénzt a török jogszolgáltatás = a vétkek megadóztatása

- A Hódoltság muszlim népessége hatvan kisebb-nagyobb török központban élt.
A vegyes lakosságú települések különböző vallású csoportjai saját negyedekben, elkülönülten telepedtek meg, saját törvényeik szerint élhettek a mohamedánok, a nyugati, illetve görögkeleti keresztények, a zsidók.
- Az önkormányzatukat átmentett, tisztán keresztények lakta mezővárosok jelentették a

Hódoltság második településtípusát.

– A lakosság zöme pedig a harmadik típusban, a tíz-húsz házból álló falvakban élt.

Kondomínium – kettős uralom, kettős adóztatás

– a határ menti területeket széles sávban mint két fél adóztatta

 a magyar végváriak által behajtott hadiadó és a szpáhik földesúri adói szinte egyet jelentettek azzal az egész pénzmennyiséggel, amelyet a két fél egymás országrészéből kivont

– a vármegyei nemesség, az egyház és a földesúr igyekezett ellenőrizni a hódoltsági községi életet

VIII. Az országgyűlés

RENDI ORSZÁGGYŰLÉSEK

A rendi képviseleti államban a törvény nem más, mint a király és a rendek (főurak, főpapok, megyei nemesség, városi polgárság) alkudozásainak az eredménye – ettől nevezzük ezt rendi monarchiának, illetve rendi dualizmusnak. A XV. századtól megerősödő rendi dualizmus legfontosabb eszköze és működési terepe a rendi gyűlés volt.

rendi monarchia: az uralkodó és a rendek közös uralma, a törvényeket közösen hozzák, jogi értelemben 1445-től 1848-ig (áprilisi törvények) így működik az ország

Tagjai a XV. századtól: a főpapok, a bárók, és (elvben) a köznemesség fejenként, valamint a szabad királyi városok képviselői
Helyszín: 1526-ig leggyakrabban Rákos mezeje.

1526 után Ferdinánd országgyűlésein a köznemesség (a vármegyék) már csak követek (**ablegatus**) révén képviseltette magát. Miksa ismét a személyes megjelenésre kötelezte a nemességet.

1608-ban alapították meg a rendi országgyűlésnek végleges szervezeti és működési rendjét, innentől kezdve kizárólagossá vált a követek általi képviselet a nemesség részéről.

Továbbá követekkel képviseltette magát: szabad királyi és bányavárosok
kiváltságos egyházi testületek (káptalanok és konventek) Szlavónia, Horvátország és a Tengermellék

- a főrendek és a köznemesség külön táblán ülésezett.
- a király hívta össze az ún. királyi meghívólevéllel (*litterae regales*), a király helyett a nádor, az országbíró vagy a tárnokmester is egybehívhatta szükség esetén.
- az összehívás gyakorisága XVI. század második felétől három év
- az országgyűlések helye: Pozsony, Sopron.
- szólás szabadságára nagy hangsúlyt helyeztek
- tárgyalási nyelv: XVI–XVII. század inkább magyar, XVIII. század inkább latin. 1830-as években ismét a magyar.

Országgyűlési napló (*diarium*) 1790-ig latin, majd latin-magyar 1832/36-ig, utána pedig magyar. Jegyzőkönyvet csak az 1839/40-i ülésektől vezettek.

Az országgyűlés lefolyása:

megnyitása a királyi előterjesztések (*propositiones regiae*) átvételével történt.

előtte előkészítő ülések

sérelmek tárgyalása

az alsótábla által megszavazott tervezetet üzenetként (*nuncium*) a felsőtáblára küldték, → onnan válaszüzenet (*renuncium*) érkezett, → végül konszenzusos feliratot (*repraesentatio*) fogalmaztak → megküldték a királynak. → A király elhatározásában (*resolutio*) válaszolt. szavazás

nem a többségi elv döntött, hanem „vota non numerantur sed poderantur”, vagyis a szavazatokat mérlegelték. A „pars potior et sanior”, tehát a tehetősebb és józanabb rész szavazatának döntő súlya volt.

*Az ilyen határozatokat és statutumokat pedig a nép többségével és józanabb részével kell hozni és megállapítani, mert különben azokat a nép vagy közönség statutumainak nem nevezhetjük. Ha pedig a nép két részre oszlanék, akkor a józanabb és előkelőbb rész határozata áll meg. **Józanabb és előkelőbb részének pedig azt nevezzük, a melyikben a méltóságra és tudományra nézve jelesebb és hirnevesebbek vannak.** (Hármaskönyv, III. r, 2.c., 8.§)*

az országgyűlési határozat **a király szentesítésével** vált csak törvénnyé, teljes érvényét a **kihirdetést** követően nyerhette el.

Az országgyűlés tárgykörei:

királyválasztás; koronázás; királyhelyettesítés; a nádor és koronaörök választása; a koronázási hitlevél tartalmának megállapítása; a bírói hatalom gyakorlása a hűtlenségi esetekben; a határok kiigazítása; országvédelmi kérdések; a hadügy és az újoncmegajánlás; az általános nemesi felkelés szervezésének elrendelése; az adómegajánlás; porták kiigazítása; szabad királyi városi rangra emelés; az ünnepélyes honfűsítés; sérelmek és kívánalmak egybeállítása és felterjesztése; s általában mindazon ügyek, amelyeket az ország törvényei az országgyűlés elé utaltak.

Felsőtábla

a királyi tanács tagjaiból alakul ki

Alsótábla

a királyi személynök volt az elnöke

külön tanácskozik a két tábla, de ritkán tartottak közös tanácskozásokat (*sessiones mixta*) is.

Kerületi ülések (*sessio districtualis*)

A XVIII. századtól a négy kerület (*districtus*) – a két tiszai és a két dunai – ülésein a vármegyei követek maguk választotta elnökök és jegyzők irányítása mellett egyeztették álláspontjukat és vetették össze instructióikat (*követutasításokat*).

Deputatiók (*ad hoc* választmányokat, bizottságok)

(az Erdélyi Fejedelemségnek 1848-ig saját országgyűlése volt)

JOGFORRÁSOK

Szokás, szokásjog

a legrégebb és legfontosabb, íratlan

lehet országos vagy részleges

Werböczi Tripartituma (Hármaskönyv, 1514) a magyarországi szokásjog összegzése nem emelkedett törvényerőre

Törvény (*decretum regis*)

a legrégebb törvények büntető jellegűek, céljuk a tulajdon védelme

később terjedt ki a törvényhozás kormányzati, egyházi, majd magánjogi vonatkozásokra bíróságok nem szoktak a XV. század vége előtt törvényekre hivatkozni

Gyűjteményes kiadásuk: **Mosóczi Zakariás** nyitrai püspök **Telegdy Miklós** pécsi püspökkel együtt 1584-ben adott ki először nyomtatott magyar törvénygyűjteményt (*Decreta constitutiones et articuli regum inclyti regni Hungariae*). **Szentiványi Márton** által 1696-ban kiadott javított változat kapta a *Corpus Juris Hungarici seu Decretum Generale* címet.

Erdélyi törvények

- először Bethlen Gábor állíttattott össze törvénygyűjteményt
- II. Rákóczi György idején készült el a teljesnek szánt anyag: *Approbatae constitutiones Transilvaniae et partium Hungariae eidem annexarum* (1653)
- I. Apafi Mihály alatt az Approbaták kiegészítése: *Compilatae constitutiones* (1669)
- a törvények nyelve magyar

Privilegium, rendelet (litterae privilegialis)

a király egyesek vagy testületek jogviszonyait szabályozta
nem általános érvényű, mint a decretummal
egyenlő rangú a decretummal, de nem ellenkezhetett vele
a privilegiumot is ki kellett hirdetni

Helyhatósági szabályrendelet, helyi tételes jog, statútum

az önkormányzattal rendelkező területek és testületek jogszabályalkotása
vármegyék, szabad királyi városok, mezővárosok, céhek joga a statútum-alkotás,
nem ellenkezhet törvénnyel, sem országos szokásjoggal, sem privilégiális jogokkal

IX. A bírósági szervezet

az ország nagybírái

nádor, elé tartoztak: a fiscus ügyek, a mágnások bűnperei, a politikai bűncselekmények, a felségárulás és hazaárulás (a XVI. sz. második felétől az országgyűlés elé tartoztak ezek az ügyek)

országbíró, magszakadási ügyek, horvát-szlavón ügyek

személynök (*personalis*), a királyi táblát vezeti, személynöki városok ügyei

tárnokmester, a tárnoki városok ügyei

királyi udvar = **curia** → kuriális bíróságok

– a nádori/helytartói ítélőszék (*sedes palatinalis*), a legfelső szint legfelsőbb feljebbviteli fórum, első fokon nem tárgyaltak oktáválisan működött (nyolcados törvényszék), nem állandó jelleggel amikor nincs nádor, a nádori ítélőmester helyettesíti a bírói feladatkörét

1694 után hét személyes tábla (*tabula septemviralis*)

hét tagja van: nádor, országbíró, személynök, tárnokmester + három főpap

– királyi tábla (*sedes iudicialia regiae maiestatis, tabula regia*)

minden nagyobb ügyet első fokon intézhetett

a vármegyei bíróságok (*sedria*) feletti feljebbviteli fórum

tizennégy tag, élén a személynök (*personalis*) állt, tagjai: egy főpap, egy főúr, négy ítélőmester, négy esküdt nemes ülnök, az esztergomi érsek két ülnöke és a királyi jogügyek igazgatója

oktáválisan működött (nyolcados törvényszék)

pozsonyi és eperjesi központ

török veszély miatt évekig, évtizedekig nem ült össze, helyette rövid oktávákat tartottak (*iudicia brevia*) Pozsonyban

– ítélőmesterek (*protonotarius*) egyfajta vándorbírósága, törvényhatósági napokat tartottak 30-40 napig, nádori, országbírói, személynöki, horvát báni ítélőmesterek járták az országot.

Katonai bíráskodás

– Haditanács

– kerületi főkapitányságok hadiszéke

– seregszék, élén a seregbíróval (*iudex bellicus*)

A vármegye bíráskodása

megyei törvényszék, *sedes iudiciaria, sedria*: büntető és polgári

a XVII. század folyamán elkülönül az alispáni és a szolgabírói szék

fő-, vagy az alispán hívta össze

elnöke az alispán, tagok a szolgabírák, az esküdtek, és a megyei ügyész

elé tartozott minden közbűntett (*delictum publicum*)

a közgyűlés felhatalmazására az alispán néhány szolgabíróval és esküdttel mint rendkívüli bíróság községről községre járva (cirkálás) ítélezett a gonosztevők felett.

Nagybirtokosok bíraskodása, úriszék (*sedes dominalis*)

az úriszék tartása egy nagybirtokos számára nem csak jog volt, hanem kötelesség is
pallosjog (*ius gladii*): büntetőperekben halálos ítéletet hozó jog
szabad királyi városoknak is meg volt ez a joguk

Falusi, mezővárosi ítélkezés

legalsó szint

falubíró (*iudex*) és a tanács

a bíró adómentes

csak kisebb ügyekben járhatott el, ahol a büntetés egy-öt forintig terjedt

a szokásjog volt meghatározó

Az 1723. évi igazságügyi reform (24-26. tc.)

állandóan működő bíróságok megszervezése

– Hétszemélyes Tábla

csak feljebbviteli fórum

elnöke a nádor, helyettese az országbíró

1848 előtt öt főpap, hat főúr és kilenc nemesi ülnök volt a tagja

– Királyi Tábla

első- és felsőfokú bíróság egyaránt

elnöke a személynök

26 fős, két főpap, két mágnás, az alnádor, az alországbíró, négy ítélőmester és a királyi ügyész (szavazat nélkül), négy királyi, két prímási ülnök, kilenc számfeletti ülnök és egy bányaugyi előadó

az ítélőmesterek vándorbíraskodását felszámolták

négy kerületi és a horvát-szlavónországi báni tábla megszervezése

székhelyek: Nagyszombat (Alsó-Mo.), Kőszeg (Dunántúl), Eperjes (Felső-Mo.), Debrecen (Alföld), Zágráb

tagok: elnökön, öt-hat rendes és több számfeletti ülnök

a kerületi tábla a megyei törvényszék felett állt

minimum 100 forintot meghaladó ügyek,

1840-ben alakult meg a kúria harmadik tagozata a **Váltótörvényszék**

A szentszék

egyházi bíróságok

hatáskörük: végrendeleti, házassági és esküszegési ügyek

1647-ben szabályozták a működésüket

a megyéspüspök felügyelte

főszentszéki bíraskodás: érsek felügyelte

Bíraskodás Erdélyben

a hét magyar erdélyi vármegye bírósága ugyanúgy működött, mint a királyságban

a szászok ügyei a nagyszebeni királybíró alá tartoztak

a székelyek, széki bíróságok, ezektől a székely ispánhoz vagy a mellé kirendelt királybíróhoz lehetett fellebbezni

a székek és az erdélyi vármegyék bíróságai:

– fiúszék (*filialis sedria*)

a főszolgabíró, vagy az alkirálybíró ítélezett esküdtekkel és jegyzővel a jobbágyok polgári és büntető pereiben

– alszék (*particularis sedria*)

a megyékben és Marosszéken a nemeseknek száz forintot meg nem pereiben ítélezett

a perek első fokú fóruma

bírái ugyanazok, mint a fiúszéknek

– derékszék (*generalis sedria*)

a nemesek polgári pereit intézhette

a székelyeknél a derékszék csak az alszék fellebbviteli fóruma

elnöke a főispán vagy a főkirálybíró

az ítélezésnél szükséges volt az alispán és az esküdtek jelenléte

1737. állandó törvényszéket alakítottak:

– Királyi Főkormányzók

az Erdélyi Királyi Tábla fellebbviteli fóruma

– Erdélyi Királyi Tábla

székhelye: Marosvásárhely

úgy működött, mint a magyar Királyi Tábla

tizenkét bíró, három ítélőmester, és a királyi jogügyigazgató

X. „Berendezési” tervezetek a török kiűzése után

A kor államelméletének jelentős áramlatai

– természetjogi felfogás

Hugo Grotius (1583–1645), *A háború és béke jogáról* (1625).

a természetjog általános politika-, társadalom- és valláselmélet

német természetjogi szerző: **Samuel Pufendorf** (1632–1694)

a közös őrzője az állam, amely nemcsak jogosult, hanem köteles is a társadalmi élet minden területét felügyelete alá vonni.

Államérdek: egységes jogszolgáltatás, népesedési viszonyok felügyelete, az ipar és kereskedelem támogatása, foglalkoztatás, bérek és árak szabályozása, a túlzó fényűzés tiltása, a nevelésügy, az egyházügy állami felügyelete, felekezeti türelem

velünk született kötelességek (*officia connata*) → a nemesi kiváltságokat, előjogokat korlátozza

velünk született jogok (a nép jólétének igénye) → az uralkodót korlátozza

– kameralisztika

Johann Joachim Becher (1635–1682)

Wilhelm von Schröder (1640–1688)

Philipp Wilhelm von Hörnigk (1640–1714)

Államérdek: a népesség szaporodása, a lakosság jóléte, az ipar és kereskedelem fejlesztése, (állami manufaktúrák, bankok, áruraktárak), hatósági árszabályzás, külkereskedelmi társaságok létrehozása

- az (abszolút) uralkodó és a nép érdekei egybeesnek

- Hörnigk: *Oesterreich über alles, wann es nur will.* → az osztrák gazdaságpolitika legfontosabb kézikönyve a XVIII. században.

- A Monarchia országai gazdaságilag egymásra utaltak, kiegészítik egymást, a monarchia gazdasági egységet alkot.

- Hörnigk javaslatai:

1. A hazai és külföldi nyersanyagot itthon kell feldolgozni és a munkabért ugyanitt kell kifizetni.
2. Ehhez munkaerőt kell biztosítani.
3. Ami belföldön előállítható, azt nem szabad importálni, s a lakosság elégedjék meg a hazai termékekkel.
4. A szükséges külföldi árukat cserekereskedelem révén kell megszerezni, nem pénz útján.
5. Minden arany- és ezüstabányát tárjanak fel, az aranyat és ezüstöt felhalmozás helyett hozzák forgalomba, és a készárut exportálják aranyért és ezüstért.
6. Behozatali tilalmat minden posztó-, vászon- és selyemárura, továbbá a francia fényűzési cikkekre, mert másként a belföldi ipar nem születik meg.

1687-es pozsonyi országgyűlés

- a Habsburgok fiági örökösödésének elfogadása, lemondás a királyválasztás jogáról
- az Aranybulla ellenállási záradékának érvénytelenítése

- a sürgető reformok ügyében nem születtek döntések

Reformtervezetek

Kulcsfigura: **Kollonich Lipót**

Öt terület köré csoportosították a tervezetek a teendőket

„Udvari bizottság”

1688/1689-ben működött

A főbizottság (Hauptdeputation) tagjai:

elnöke: Ferdinand Dietrichstein herceg, főudvarmester és államminiszter

Franz Ulrich Kinsky, cseh főkancellár

Theodor Heinrich Strattmann gróf, udvari kancellár

Wolfgang Andreas Orsini von Rosenberg, a bécsi Udvari Kamara elnöke

Rüdiger Starhemberg tábornok, a bécsi Haditanács elnöke

Kollonich Lipót

Az albizottság (subkommissio) tagjai:

elnöke: Kollonich Lipót

Franz Joseph Krapff udvari hadi tanácsos, az albizottság jegyzője

Siegfried Breuner, a birodalmi Kamara alelnöke

Friedrich Julius Buccellini, császári tanácsos

Karl Maximilian Thurn, császári tanácsos

Christoph von Dorsch, haditanácsos

Johann Georg Hoffmann alsó-ausztriai kormánytanácsos, a Magyar Kancellária tanácsosa

Karl Aichpichl, udvari kamarai tanácsos

eredménye:

Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn („A Magyar Királyság berendezésének műve”)
ötszáz kéziratoldali tervezet

Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn

A pozsonyi bizottság (lásd lentebb) tervezetét felhasználta a Kollonich Lipót vezetésével ülésező albizottság. Amikor Kollonich érkezik 1689. augusztus 22-én megírta válaszát a pozsonyi főrendek tervezetére, az albizottság tagjai már több mint egy esztendeje dolgoztak az *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn* című reformjavaslaton.

Iustitiarium, Ecclesiasticum, Politicum, Militare, Camerale

Iustitiarium

- Magyar Kancellária újjászervezésének terve
- a büntetőjog megújítása
 - a *Tripartitum* és *Corpus Iuris* felülvizsgálata
- a büntető perrendtartás korszerűsítése
 - az ítélmesterek bíraskodásának gyökeres reformja
 - a nyolcados törvényszékek működésének felülvizsgálata
 - boszorkányperek eltörlése
 - a túlzott szigor enyhítése
 - rendszeres büntetőbíráskodás bevezetése
 - három egyenlő rangú felsőbbíróság terve
 - budai, a nádor és az esztergomi érsek elnökletével
 - kassai, az országbíró vezetésével
 - zágrábi, a horvát bán elnökletével
 - tőlük csak a királyhoz lehetne fellebbezni
- a nemeseknek az igazságszolgáltatási kiváltságainak megszüntetése

Ecclesiasticum

- az elszegényedett püspökségek, továbbá a plébánosok és iskolamesterek jövedelmeinek rendezése
- az egyes felekezeteket elismert és eltűrt kategóriába sorolják
- elismert: római katolikus (minden téren előnyt élvez), evangélikus, református
- eltűrt: görögkeleti, unitárius, zwingliánus, anabaptista, zsidó
- uniót szorgalmaz a görögkeletiakkal

Politicum

- általánosságban a közjó megteremtésének módjáról szól
 - az ország benépesítése és a hitelügy rendezése
 - az oktatás, az ipar és a kereskedelem reformja (céh és manufaktúra fejlesztés)
 - az oktatásügy reformjának keretében létrehozandó két új egyetem (Budán és Kassán), a többi nagyobb városban pedig akadémiák és gimnáziumok
 - a pénz, a súly és a mértékek egységesítése
 - az egészségügy és a szegényügy
 - a tűzrendészet, a sajtócenzúra
 - az ésszerűtlen fényűzés megakadályozása
- a telepesek kapjanak szabad költözködési jogot, valamint három-öt év időtartamra kapjanak adó- és robotmentességet
- a betelepülők között nemzetiségi és felekezeti alapon nem szabad semmiféle különbséget tenni, de élvezzenek előnyt a német örökös tartományokból valók
 - a magyarok kiirtásáról az *Einrichtungswerk*ben nem esett szó, a tervezet az újszerzeményi terület benépesítésénél magyar telepesekkel is számolt, még hozzá úgy, hogy más nemzetbeli betelepülőkkel együtt, a jobbágysorból felszabadulva ők is szabad alattvalókká váltak volna
- a telkes jobbágyok robotmunkáját országosan és egységesen kell megállapítani
- a polgári mesterségeket a polgárság számára kell fenntartani, ezektől sem a kamarai tisztek, sem a hadbiztosok ne fosszák meg őket
- az adózókat védeni kell a kamarai és a katonai hatóságok indokolatlan zaklatásaitól és zsarolásaitól

- a nemesi birtokot hitelképesse kell tenni
a birtokok pontos számbavétele, nyilvántartása szükséges ehhez

Militare

a Magyarországon tartózkodó katonaság felmérhetetlenül hatalmas kártételeinek okait sorolja, és a súlyos helyzet megoldására tesz javaslatokat

- hozzák létre a vármegyei biztosok hálózatát, akik a lakosság érdekeit védik a katonasággal szemben
 - a Főhadbiztosság rendeljen hadbiztosokat a megyékbe, akik a vármegyei biztosokkal együtt ügyelnek az átvonulás és a beszállásolás rendjére
 - a lakosságra nehezedő terhek tekintetében az országot a többi tartományokkal egyenrangúan kell kezelni
 - a rendszeresen és pontosan készpénzben fizetett zsold
 - végvárak ellátására a Magyarországon megajánlott contributiót és az évi 12 nap *gratuitus labort* kell fordítani
 - a végvárakat magyar végvári őrség védje
- kisebb folyami hajóhad létrehozását is javasolta az albizottság.

Camerale

a korona jövedelmeit veszik sorra

Magyarországon béke idején is a rendes kiadások félmillió német forintra rúgnak, ám a kincstárba csak 30 000 – 60 000 forint folyik be

mi legyen a visszaszerzett területeken lévő birtokokkal?

- az egyházi birtokokat vissza kell szolgáltatni
- a világiaknak: igazolni kell, fegyverváltságot (*ius armorum*) kell fizetnie, és hűséget kell esküdni az uralkodónak

a nem igazolt tulajdonjogú birtokokat el kell adni a többet ígérőnek

a portai adózás rendszerén lényegileg nem változtatna a javaslat

a portákra kirovandó adó mértékét ausztriai mintára javasolták meghatározni

a nemesi uradalmakat is megadóztatná ausztriai minta alapján

az adómegajánlás ne csak egy évre szóljon, hanem örökös legyen

a katonaság ne úgy bánjék Magyarországgal, mint ellenséges területtel

további jövedelemforrások: a harmincad, bányaregálék (só, salétrom, fém), postaforgalomból származó jövedelmek. A jövedelem- vagy másként fogyasztási adó (*accisa*) újbóli bevezetését javasolták. A bor, sör, pálinka, búza, hús és élőállatok eladása után kellene fizetni. Esterházy Pál nádor is az accisát tekintette a magyar király egyik fő jövedelmi forrásának, sőt ő a sóeladást is megadóztatná.

Az *Einrichtungswerk* megvalósulása

1. Nem vált hivatalos kormányprogrammá, a főbizottság tagjainak nem nyerte el maradéktalanul a tetszését.

leginkább a hadbiztosok feje, Antonio Caraffa tábornok tiltakozott

Kollonich súlyos vitába bocsátkozott a tábornokkal, keményen ostorozta a katonaság túlkapásait

2. Kollonich Lipót saját kezébe próbálta venni a végrehajtást:

három intézkedése

- telepéseket hívott külföldről és a Királyi Magyarországról a török uralom alól felszabadított területekre
 - értesítette a vármegyéket, hogy az újszerzeményi területek egy részét nyilvános árverésen áruba bocsátják, jelentkezzenek az érdeklődők
 - felszólította a megyéket, hogy jelentsék az 1683 óta kifizetett hadiadót és az elkövetett katonai rablások adatait, hogy Caraffa ellen felhasználhassa azokat
- A magyar rendek és a bécsi miniszterek egyként tiltakoztak Kollonich túlkapása miatt.

3. A Rajna menti francia háború, amely 1688 ősztől kétfrontos küzdelemre kényszerítette az összetett monarchiát a reformok szükségességét háttérbe szorította.

– 1690. augusztusában megjelent egyik királyi rendelet a Magyar Kancellária átszervezéséről szószerint követte a tervezetben foglalt javaslatokat: az új MK testületi hivatallá alakult át, amely a birodalom központi kormányserveiben hozott döntéseket továbbította.

– A vallásügyi fejezetbe foglaltak nagyjából teljesültek.

– Törvény nem született róla, de a betelepítések a telepések kedvezményeit az *Einrichtungswerk*be foglalt javaslatok szerint állapították meg.

– A betelepítési ügyek intézésével és a visszafoglalt területek (neoacquisita) értékesítésével a Kollonich Lipót által vezetett *Neoaquistica Commissió*t bízta meg.

Számos további javaslat majd a szatmári békekötés után válhat valóra.

Értékelése

- Kollonichék lényeges pontokon észrevették a török korszakból kilépő ország elmaradottságát, s a bajokon komolyan segíteni akartak
- Magyarország anyagi jólétének emelését fontosnak tartották
- javaslatait a fennálló alkotmányos keretek elfogadása és fenntartása mellett, a közjólét emelésének az igyekezete, továbbá a társadalom szegény rétegeinek a helyzetén való segítség szándéka hatotta át.
- mérsékelt abszolutizmus jellemzi

Egy tervezet, amely a fennállóhoz képest tartalmilag nagyobb részben annyi előremutató és üdvös újítást tartalmaz, nem lehet káros egy nemzetre, néhány valóban problematikus tétele miatt. (Benczédi László)

A „Nádori tervezet”

Kollonich az 1687-88-as országgyűlés befejezése után azonnal véleményt kért az új berendezés kérdésében magyar, illetve magyarországi tisztségviselőktől.

- Esterházy Pál nádor
- Széchényi György esztergomi érsek
- Orbán István személynök
- Szenthe Bálint alnádor
- Antonio Caraffa magyarországi főhadbiztos

Esterházy Pál saját kezűleg írta le 1688 tavaszán javaslatait.

érdemben csak a közigazgatás és az igazságszolgáltatás reformjával, az ország védelmének átszervezésével foglalkozik

A közigazgatás és az igazságszolgáltatás reformja

- a nádori jogkör kibővítését szorgalmazza
- új magyar központi kormányshék (gubernium / tribunál) létrehozását javasolta
- elnöke a nádor, tagjai két püspök, két világi országnagy, a Haditanács egyik tagja, a Magyar Kamara elnöke vagy alelnöke, a Királyi Tábla prelátusa és bárója, a királyi személynök és két titkár
- A *Corpus Iuris* felülvizsgálata
- osztrák és cseh átalakítandó a Magyar Kancellária

Katonai ügyek

- hat főkapitányság megszüntetése és újak szervezése
- 12 000 magyar és 12 000 német és horvát katonát javasol a védelemre
- a végvári katonaság évi fizetését Magyarország, Horvátország, Szlavónia és a kapcsolt részek biztosítanak
- a visszafoglalt területek újra régi birtokosaik, a magyar nemesek tulajdonába kerülnének

„Pozsonyi bizottság”

1688. őszén ült össze I. Lipót utasítására Esterházy Pál és Széchényi György vezetésével Esterházy Pál az egyes kérdéshörök megvitatására albizottságokat hozott létre

Tervezetük: *Magyar Einrichtungswerk*

a nádor személyes felterjesztését vette alapul

a rendek állásfoglalását tükrözi

az ország Mohács előtti állapotának minél gyorsabb visszaállítása

kiegészítve a hasznos és kívánatos osztrák és cseh intézmények átvételével

a nádori tervezetnél erőteljesebb hangnem

az örökös királyság elismerése, az ellenállási jog eltörlése fejében jutalmat várnak a

magyar rendek

országházat (*domus regni*) kértek, ahol elhelyezhetnék az ország iratait, s ahol az

ország kincstárnoka és más tisztségviselők berendezhetnék hivatalukat

a nádori felterjesztéssel ellentétben elégedettek a hazai törvényekkel, a peres eljárások rendjével

a nemesi kiváltságok védelmét a rendek az ország kormányzása alapelvének

tekintették

tiltakoztak a pénzért megszerezhető címereslevelek ellen, amelyeket a kereskedők

azért vásárolnak meg, hogy adó- és vámmentességhez jussanak

az egész országra kiterjedő egységes mértékrendszert kívántak

de a kereskedelem szabadságát nem a polgárság, hanem a nemesség számára kéri

Kollonich Lipót elutasította a rendi javaslatait. Többszörös levélváltás.

XI. Az összetett monarchia igazgatásának változásai a XVIII. században

állandó pénzhiány

folyamatosan burjánzó hivatalok

keveredő hatáskörök

→ de mégis működött

A bécsi udvarban működő központi kormányzati szervezet

uralkodói szervezet

→ az uralkodó létesítette

ő szüntethette meg,

tagjaikat, tisztviselőiket, ő nevezte ki, és bocsátotta el

udvari kormánysszervek kategóriái

– tanácsadó testületek (pl. Titkos Konferencia)

– igazgatási szervek

– hatóság, maga is alkot szabály

– hivatal, csak végrehajt

hatáskör alapján

általános vagy területi igazgatási udvari kormánysszerv (pl. Udvari Kancellária)

szakhatóságok, szakhivatal (pl. Udvari Kamara)

Tanácsadó testületek

– Udvari Tanács

a XVII. század közepe óta a Szent Római Birodalom egyik törvényszéke, a Habsburg-birodalom életében nem játszott szerepet

– Titkos Tanács

a XVII. század második felében szorult ki az államkormányzatból

egy ideig még mint udvari bíróság élt tovább

a XVIII. század első harmadát követően tagjait már csak reprezentációs szerepe volt

– Konferenciák

eredetileg a Titkos Tanács bizottságai

Titkos Konferencia (*Geheime Konferenz*)

I. Lipót uralma alatt tárgyalta a legfontosabb államügyeket

I. József kilenc külön *konferenciát* hoz létre a Titkos Konferenciából, majd 1709-ben ezeket megszüntetve megszervezte az **Állandó Konferenciát** (*Ständige Konferenz*).

Ennek a császár volt az elnöke, és nyolc további tagból állt, heti kétszer ülésezett jellemzői:

– állandó, azaz folyamatosan működött

– titkos, azaz a birodalom legkényesebb kérdéseit tárgyalta

– miniszteri, azaz tagjai az udvari kormányhatóságok vezetői voltak

Deputáció

Lényegében ez is egy konferencia.

– Tagjai: az osztrák és a cseh Udvari Kancelláriák, az Udvari Kamara, az Udvari Haditanács és a Főhadbiztosság vezetői vagy megbízottjai

– Célja: azokat a kérdéseket, amelyek az öt hatóság közül kettőt vagy többet közösen érintettek, s amelyekben azok addig írásbeli úton tárgyaltak egymással, vagy pedig előzetes megegyezés nélkül önállóan hoztak egymással gyakran homlokegyenest ellenkező határozatokat, a deputációban gyorsabban és egységesen intézzék el.
Mária Terézia 1748-ban szüntette meg.

Pénzügyi Konferencia

III. Károly 1716-ban szervezte meg.

Célja: a pénzügyi kormányzat zavaraiiban a rend teremtés.

Kettős jellegű: – tanácsadó szerv, de bizonyos tekintetben az Udvari Kamara és a Bancalítás felettes hatósága is .

1741-ben Mária Terézia feloszlatta

Fődeputáció

1748-ban **Friedrich Wilhelm von Haugwitz** államkormányzati reformja révén jött létre

Konferencia + Deputáció = Fődeputáció

Belügyi Konferencia (*Conferentia in Internis*)

belügyi, főleg pénzügyi tanácsadás volt a feladata.

Államtanács (*Staatsrat*)

Wenzel Anton Kaunitz (1711–1794) reformjai hatására állt fel 1761-ben

– cél: olyan tanácsadó testület létrehozása, amely fölötte áll minden rendi, tartományi, vagy egyéni érdeknek

– feladat: a birodalom egységes vezetése, segítik az uralkodót abban, amit munkabírásának emberi végeessége miatt egymaga elvégezni nem tud.

– Az **Államtanács** mint tanácsadó testület a hatáskörét a belügyi államkormányzat minden ágára kiterjesztette. Ettől kezdve az udvari hatóságok tanácsadó szerepe korábbi jelentőségét elveszítette, főfeladatuk a végrehajtás lett.

– Az összetett monarchia reformjai, amelyek Mária Terézia uralkodásának második, felvilágosult felében születtek, az Államtanácsban érlelődtek.

– Az Államtanács volt a politikai iskolája II. Józsefnek, aki kezdettől fogva részt vett a tanács munkájában.

Udvari hatóságok

– állandóan és rendszeresen működtek

– a kollegialitás jellemező: ügyeket tanácsüléseken tárgyalták meg, és a többség véleményének megfelelően foglaltak állást.

Kancelláriák

- **Birodalmi (Udvari) Kancellária**
- **Cseh Kancellária**
- **Osztrák Kancellária**
- **Magyar Kancellária**
- **Erdélyi Kancellária**
- **Államkancellária**

Birodalmi Kancellária

- a Szent Római Birodalom legfelsőbb hatósága volt
- az uralkodóház családi ügyeit is intézte
 - ide tartoztak a legfontosabb államügyek és a külügy is
- I. József uralkodásától csak a SZRB ügyeivel foglalkozott

Osztrák Kancellária

- 1620-ban önállósult a Birodalmi Kancellária egyik részlegéből (*expeditio*)
- az uralkodóház személyi vonatkozású ügyeit intézte
- a Habsburgok házi kancelláriája volt
- de a külügyek intézésében még hosszú ideig osztozkodott a Birodalmi Kancelláriával.
- I. József uralkodásától a török és az orosz ügyek kivételével a külügyet is intézte
- 1742-t követően az osztrák örökös tartományok belügyeit felügyelte (közigazgatás és igazságszolgáltatás)
- 1749-től 1761-ig megszűnt, rendi jellege miatt felszámolták

Államkancellária (Staatskanzlei)

- 1742-ben szervezték meg
- az Osztrák Kancelláriából vált ki
- a Habsburgok házi kancelláriája lett
- a Habsburg-birodalom legmagasabb rangú udvari hatósága
- vezetői az államkancellárok, a birodalom legelső tisztviselői (pl. Kaunitz vagy Metternich)
- későbbi elnevezése **Házi, Udvari és Állami Kancellária** (*Haus-, Hof- und Staatskanzlei*)
- a külügy egészét megkapta, a török és orosz ügyeket is.
- 1762-ben az 1749-ben szervezett családi levéltár (*Haus-, Hof- und Staatsarchiv*) a felügyeletét is át vette

Revisorium és a Legfelső Jogügyi Hivatal

- 1746-ban szervezték
- az udvari igazgatási hatóságokkal azonos szintén álló udvari bíróság volt
- 1749-től a **Legfelső Jogügyi Hivatal** (*Obriste Justizstelle*) vette át a szerepét
- megvalósult a felsőfokú közigazgatás és igazságszolgáltatás különválasztása
- a cseh-osztrák tartományok közös udvari igazságszolgáltatási hatósága

Directorium in publicis et cameralibus

- Haugwitz-féle reform
- a cseh és osztrák tartományokban a rendiség visszaszorítása
- porosz mintát követ, a Fődeputációból hozták létre
- magába olvasztotta az Osztrák és a Cseh Kancelláriát

- átvette az osztrák és cseh kancelláriák általános közigazgatási, valamint az Udvari Kamarának az osztrák és cseh tartományokkal kapcsolatos pénzügy-igazgatási szerepét

Cseh-Osztrák Udvari Kancellária

- a Haugwitz féle Directorium felszámolása után alakultak meg 1761-ben
- a korábbi két külön kancellária rendi jellegét csökkentették az egyesítés révén

Kereskedelemügyi Igazgatóság (*Universalcommerciendirectorium*)

- 1746-ben jött létre
- korábbi kancelláriai hatásköröket vett át (közlekedésügy, az áruforgalom szabályozása)
- átmeneti hatóság volt, a tanácsadó és a végrehajtó szervek közé helyezhető
- 1753-ban egyesítették a Directoriummal

Kereskedelemügyi tanács (*Commercierrat*)

- a Directorium felszámolása után hozták létre 1762-ben
- 1765-ben a cseh-osztrák főkancellárnak rendelték alá
- illetékessége a Magyar Királyságra is kiterjedt

Pénzügyi udvari hatóságok

Udvari Kamara

meghatározó működésében a törekvés az államadósságok terhétől való szabadulásra és az államkincstár hitelének biztosítására
 → a pénzügyi kormányzat három ága: az igazgatás, a pénztári kezelés és az ellenőrzés, amely a XVI. és XVII. században az Udvari Kamara kezében összpontosult, a XVIII. században elkülönült egymástól
 a reincorporáció előtt közvetlenül az Udvari Kamara kezelte kamarai adminisztrációk révén a Magyar Királyság töröktől visszahódított területeit

Törekvés állami bank működtetésére

Banco del Giro

A összetett monarchia első bankja
 az állam szervezte meg 1703-ban
 1706-ban megbukott

Wiener Stadt Bank (*Bécsi Városi Bank*)

1706-tól
 működéséért a város vállalta a felelősséget
 hitelét a város deficitmentes gazdálkodása biztosította

Miniszteriális Bankdeputáció (*Ministerial-bancodeputation*)

a bankok működését ellenőrizte
 közvetlenül az uralkodónak volt alárendelve
 1746-ban emelték az udvari hatóságok rangjára

Bancalitas (*Bancalität, Universal-Bancalität*)

1714-ben alapították, 1745-ben szűnt meg
nem csupán bank, hanem egyúttal egy új pénzügyi kormány szerv, amely átvette az Udvari és többi kamara hatáskörének egyik részét
főpénztára Bécsben volt, fiókpénztárai létesültek a cseh-osztrák tartományokban, valamint 1718-ban Pozsonyban is
tőkéjének biztosítására három alapot szerveztek

állandó alap

évi jövedelme kb. 2,5 millió forint
büntetéspénzek, az elkobzott javak stb.
ötféle ún. arrha (~fogaló)
– igazolási vagy tagsági arrha
– szolgálati arrha
– az utalványozási arrha
– megőrzési arrha
– a zsidók arrhája

segítő alap

évi 20 millió forint jövedelme volt
ebbe az alapba utalták az állam összes készpénzben befolyó jövedelmét

biztosítéki alap

a pénztári kezeléssel megbízott állami tisztviselők biztosítéka, kauciója került ide

Pénzverési és bányai igazgatóság (*Münz-und Bergwerksdirektionskollegium*)

Mária Terézia vette ki a pénzverési és a bányai ügyeket az Udvari Kamara hatásköréből
1747-ben alakult ki végleges neve
felállításkor még szoros szálak fűzték az Udvari Kamarához
illetékessége az egész Monarchiára, sőt a Szent Római Birodalomra is kiterjedt
területi alapon két ügyosztály keretében felügyelte a pénzverési és bányai ügyeket
1757-ben a Directorium vette át a feladatköreit

A Directorium bukását követően a pénzügyi kormányzatot gróf Zinzendorf szervezte újjá.

A pénzügyi kormányzat három ágazatát külön választották

igazgatás (→ Udvari Kamara)

pénztári kezelés (→ Főpénztár, *General-Kasse*, a Bancalitás szerepének az örököse)

számvevői ellenőrzés (→ Számvevőkamara, *Rechenkammer*)

1765-ben a Főpénztárt az Udvari Kamarába olvasztották be.

Ettől kezdve a központi pénzügyigazgatás két hatóság: az Udvari és a Számvevő Kamara között oszlott meg.

Hadi ügyek

Udvari Haditanács és Főhadbiztosság

az Udvari Haditanácsnak felállításától (1556) kezdve a török kiűzéséig leginkább magyar vonatkozású ügyekkel kellett foglalkoznia

Savoyai Jenő korszerűsítette a működését

külön expedíciói foglalkoztak

1. az általános vonatkozású kérdésekkel, az osztrák és a cseh örökös tartományok ügyeivel és az orosz diplomáciai levelezéssel
2. a magyar ügyekkel és a török diplomáciával
3. katonai műszaki kérdésekkel
4. a katonai igazságszolgáltatással

Főhadbiztosság (*Generalkriegskommissariat*)

1746-ban emelték az önálló udvari hatóságok sorába
addig katonai ügyekben az Udvari Haditanácsnak, pénzügyekben pedig az Udvari Kamarának volt alárendelve
– élén a főhadbiztos (*Generalkriegskommissar*) állt
– mellette tanács működött 1746-tól
– a katonaság anyagi vonatkozású ügyeit intéző legkülönbözőbb szervek lettek a főhadbiztosnak alárendelve
a Főhadbiztosság kezelte a hadiadót
1758-ban beolvadt a Directoriumba, 1761-ben újra felállították és az Udvari Haditanácsnak rendelték alá

A hadbiztosi szervezettel párhuzamosan kiépült az ún. tartományi biztosság (*provincialis commissariatus*), amely a polgári lakosság érdekét képviselte szemben a hadsereget képviselő hadbiztossággal.

Udvari bizottságok

Egészségügyi Udvari Deputáció (*Sanitätshofdeputation*)

1753-ban lett önálló udvari hatóság a XVII. század vége óta létező

Egészségügyi Bizottságból

1776-ban szűnt meg

Invalidusügyi Udvari Bizottság (*Invalidenhofkommission*)

1750-ben a rokkant katonák, az invalidusok ügyeinek intézésére szervezték meg udvari hatósággá, de már 1715 óta működött
invalidusházak építése, fenntartása

Rendőrügyi Udvari Bizottság (*Polizeihofkommission*) 1749-től

Alapítványügyi Udvari Bizottság (*Stiftungslhofkommission*) 1749-től

Tanulmányügyi Udvari Bizottság (*Studienhofkommission*) 1760–1778 között működött.

	XVII. sz. első fele	XVII. sz. második fele	századforduló	XVIII. sz. első fele	XVIII. sz. második fele
Titkos Tanács	/jogi ügyek	/jogi ügyek, külügyek	/jogi ügyek, külügyek	/reprezentáció	/reprezentáció
Titkos Konferencia <i>Geheime Konferenz</i>		1669- /külügyek	/külügyek 9 konferencián	Állandó Konferencia <i>Ständige Konferenz</i> 1709-1748	
Birodalmi Udvari Tanács	/igazságszolgáltatás	csökkent jelentőség			
Birodalmi Kancellária <i>Reichskanzlei</i>	A Szent Római Birodalom legfelsőbb hatósága				
Osztrák Udvari Kancellária	1620-/igazságszolgáltatás	legfőbb fellebbviteli fórum, uralkodócsalád ügyei, diplomácia		1720- /egységes, két kancellárral	-1749, 1762- Cseh és Osztrák Udvari Kancellária <i>Böhmisch-österreichische Hofkanzlei</i> legfelső politikai hivatal
Államkancellária <i>Staatskanzlei</i>				1742- /diplomácia	Házi, Udvari és Állami kancellária
Legfelsőbb Fellebbviteli Bíróság				1745-	
Udvari Kamara	/pénzügyigazgatás			1749- /udvari és magyar ügyek	/pénzügyigazgatás
Állami Bankkollégium			1703-6 /Banco del Giro felügyelete		
Miniszteriális Bankdeputáció			1706- /Bécsi Városi Bank		-1765
Bancalitas				1714-1745	
Titkos Pénzügyi Konferencia <i>Finanzkonferenz</i>				1716-1741 Az Udvari Kamara és a Bancalitas felett állt	
Udvari Haditanács	/hadi ügyek, oszmán és orosz diplomácia				

Főhadbiztosság <i>General-kriegskommissariat</i>		1650- / Haditanács és Kamara alatt, hadi költségvetés készítése	1746- /közvetlenül az uralkodó alatt	-1757 → Directorium 1762- újra
Deputáció		1697- /hadiadó és toborzás	-1748 → Konferenz in Internis	
Főhadparancsnokság			tartományonként	
Fődeputáció			1748-1749 /politikai és pénzügyi igazgatás	
Belügyi Konferencia <i>Konferenz in Internis</i>			1749- /belügy, pénzügy	
Directorium in publicis et cameralibus			1749- /Kancellária helyett	-1762 megszűnt
Legfelső Jogügyi Hivatal <i>Obriste Justizstelle</i>			1749- /Kancellária helyett	
Államtanács <i>Staatsrat</i>				1761-
Általános Kereskedelmi Igazgatóság			1746-	1762-1776 Kereskedelmi Tanács <i>Commerzienrat</i>
Pénz és Bányaügyi Kollégium			1745-1757	
Számvevőszék				1762-
Egyesített Cseh-Osztrák Udvari Kancellária, Kamara és Minisztériumi Bankdeputáció				1782-

XII. A Magyar Királyság és Erdély közigazgatása a XVIII. században

Általános jellemzők

- A Magyar Királyság kormányzatát a XVIII. században is, a szatmári békét követően az uralkodó és a magyar rendiség kompromisszumai határozták meg.
- Az 1710-es és 1720-as évek a rendi országgyűléseit méltán tekinthetjük reformgyűléseknek.
- Az ország megújulása eleinte a főnemesség kezdeményezésére az uralkodó támogatásával valósultak meg.
- Ugyanakkor a magyar rendiség elmulasztotta a szorosabb beilleszkedést az összetett monarchia országainak és tartományainak reális uniójába.
- A reformokat a század második felétől az uralkodói hatalom kezdeményezte
 - felvilágosult abszolutizmus
 - a rendi országgyűlések mellőzése

A magyar közigazgatás szervezete

két tényezőnek befolyásolja döntően:

- az ország területi megosztottságának (Erdély, Horvátország és a Határőrvidékek különállása)
- az uralkodói hatalom és rendiség hatalmi viszonyának változása

A Magyar Királyság közigazgatása

kormányservek típusai:

- *uralkodói* (a felső szintűek, pl. kancellária)
- *rendi* (közép és alsó szintűek)
- vegyes (pl. nádor)

Hatáskörük alapján *általános* és *szakigazgatási* kormányserveket különböztethetünk meg. Általános igazgatási szerv volt például a kancellária, a helytartótanács stb.

Magyar Királyi Udvari Kancellária (*Cancellaria Regia Hungarico-aulica*)

- udvari hatóság → Bécsben működött
- működését az 1690. július 30-án adott uralkodói utasítás határozta meg
- névleges feje hivatalból az esztergomi érsek (címe: fő- és titkos kancellár)
- tényleges feje a kancellária
- 1690 után két korábbi szervnek az utóda és örököse (Udvar Magyar Expedíciója /irodája/ és a Magyar Tanács)
 - a bécsi Udvari Kancellária magyar részlege Udvar Magyar Expedíciója, amit kancelláriának is neveztek
 - a Magyar Királyi Udvari Kancellária köré szervezett tanács (*Consilium Nostrum Aulico-Hungaricum*) a Mohács előtti, valamint a kora újkori Magyar Királyi Tanácsnak az örököse.
- illetékessége elvileg Horvátországra, Szlavóniára és Dalmáciára (=Háromegy királyság) is kiterjedt
- hatásköre: beletartozott illetékességi területének minden olyan ügye, amely döntésre az uralkodó elé került

– törvényhozással, igazgatással és igazságszolgáltatással kapcsolatos ügyekkel egyaránt foglalkozott

törvényhozási ügyek: az országgyűlések idején, továbbá rendeletek kidolgozásánál

jogszolgáltatási ügyek: a legmagasabb szintű bíróságok ítéletei elleni uralkodó elé kerülő fellebbezéseket véleményezte, ellenőrizte a bíróságok működését

közigazgatási funkció:

– az uralkodói érdekek védelme (*servitium regium*)

– a közjó védelme (*bonum publicum*)

A Helytartótanács működését ellenőrizte, míg az Magyar Királyi Udvari Kamarának és a többi az országban működő kamarának mellérendelt szerve volt.

A Kancellária és a Kamarák együttműködtek 1. a kincstári birtokok adományozásánál; 2. a szabad királyi városok igazgatásánál, és gazdálkodásuk ellenőrzésénél

A Kancellária szervezete

1. kancellár, 2. tanácsosok, 3. referendariusok és titkárok

az előkészítés és a tanácsban való előterjesztés, a referálás a titkárok feladata, a Kancellária érdemi munkáját ők végezték

A Kancellária iktatóhivatalát, a szám szerinti iktatást csak 1770-ben szervezték meg.

1765-ben összesen 37 alkalmazottja volt a Kancelláriának.

Magyar Királyi Helytartótanács (*Consilium Regium Locumtentiale Hungaricum*)

az 1722/23. évi országgyűlésen iktatták törvénybe

1724-től működött

előzményei: – I. Ferdinánd kísérlete, ennek működése az 1550-es évek elején megszakadt

– Ampringen Gáspár által vezetett kormányzóság az 1670-es években

uralkodói kormány szerv

– a királynak alárendelt, rendeletekkel irányította, a tanácsosokat a király nevezte ki országos hatóság, 1848-ig az ország legfontosabb központi kormány szerve, végrehajtó hatalma.

hatásköre, tennivalói:

ügyel az országgyűlési végzések megtartására

az ország közigazgatási, gazdasági és katonai helyzetét figyeli

a királyi érdeket és az egész ország közös érdeket egyaránt képviseli

gondoskodik az adó igazságos szétosztásáról és pontos behajtásáról

ellenőrzi az alsófokú bíróságok működését

ipar, kereskedelem, gazdasági reformok

kézművesek ügyei, céhügyek

bor-ügyek,

vízi- és szárazvámok

út- és csatorna-építés

tűzvédelem, közegészségügy

nemesi ifjak neveltetésének ügyei, nemességigazolások

vallási- és lelkészpénztári ügyek, egyházi- és világi alapítványok feletti felügyelet

koldusok, csavargók ügyei,

az 1730-as évektől tovább bővül a feladatköre:

városi polgárjog megadásáról döntés
a külföldön tanuló nem katolikusok ügyei
könyvcenzúra
Mária Terézia uralkodása alatt
úrbérrendezés
a közoktatás átszervezése
tanulmányi alap kezelése

Nem intézkedhetett önállóan, minden kérdésben a királyhoz kellett fordulni
→ nehézkes ügyintézés

1769-ben nőtt az önállósága:

- önállóan járhatott el a vármegyék és városok által felküldött perkivonatok ellenőrzésében
- árszabályozás, városi polgárok, csavargók ügyében is csak évente kellett jelentést küldenie a királyhoz
- 1776-ban újabb ügyekre terjedt ki az önállósága

Szervezeti felépítése

- elnöke a helytartó (*locumtenens*), aki a nádor, ha nem volt nádor, valaki mást neveztek ki helytartónak
- 1765-re a tanácsosok (főpapok, főnemesek, köznemesek) száma 25-re emelkedett
- székhelye: Pozsony, Budára II. József uralkodása alatt került.
- 12 tanácsosnak állandóan jelen kellett lenni az elnök mellett
- területi illetékessége csak a szűk értelemben vett Magyar Királyságra terjedt ki
- kollegiális szervezeti alapon működött
- az üléseken a tanácsosokon kívül részt vettek a tanácsjegyző és a titkárok, számvevő, 1769-től az iktató

Segédhivatalai

számvevőség, élén a számvevő
iroda, élén az igazgató
1784-től-irattár, kiadói hivatal, iktatói hivatal

Az ügyintézés menete

Eleinte az elnök az ügyeket az irodaigazgatóhoz átküldte, aki a tanácsülésen indítványt tett az elintézésre. A bonyolultabb ügyeket egyes tanácsosok megkapták előkészítésre, aki javaslatot tett, e javaslatok felett döntött a tanács. Időnként a bonyolultabb ügyekre alkalmi bizottságot jelöltek ki.

1724-ben néhány állandó bizottságot is felállítottak:

Számvevőségi Bizottság
Gazdasági Bizottság
Kegyesalapítványi Bizottság

az 1754. évi reform: további állandó bizottságokat hoztak létre

→ a helytartótanácsi munka súlya a bizottságokra (összesen 10) helyeződött

az 1769. évi reform: a bizottsági ügyintézés helyett bevezették az előadói rendszert.

→ az ügyiratok az elnöktől egyenesen az előadó-tanácsoshoz kerültek

→ a korábbi tíz állandó bizottságból csak négyet tartottak meg:

- számvevőségi
- úrbéri
- vallásügyi
- gazdasági

→ a jezsuiták feloszlásakor (1773) újabb bizottságot alapítottak: tanulmányi az 1784. évi reform: bevezették az ügyosztályi rendszert

Működésének értékelése a XVIII. században:

- sokat tett a törvények és az uralkodói rendeletek érvényesülése érdekében
- inkább végrehajtott, mint önállóan kezdeményezett
- a kormányzat alsóbb szintű, rendi jellegű hatóságait (vármegyék, szabad királyi és bányavárosok, kerületek) ellenőrzése alá vonta, működésüket egységesebbé tette
- a központi kormányzat a gazdaság fejlesztését és a lakosság javát szolgáló intézkedéseit általa többé-kevésbé megvalósította

Országos vagy Tartományi Biztosság (Commissariatus Provincialis)

- a Helytartótanács megszervezésével párhuzamosan állították fel
- igazgatóját a Helytartótanács főúri tanácsosai közül, négy biztosát pedig az ország négy kerületéből nevezte ki az uralkodó
- felettes szerve a Helytartótanács volt
- feladata: országban elszállásolt katonaság és a polgári lakosság között felmerülő ügyekben a polgári lakosság érdekének a képviselése
- a biztosi szervezet szoros kapcsolatban működött a vármegyékkel, a szabad királyi és bányavárosokkal, valamint a közigazgatási kerületekkel

eleinte négy polgári biztosi kerületet hoztak létre:

Dunáninnen, Dunántúl, Tiszáninnen, Tiszántúl

az 1724. évi utasítás viszont már hat kerületet sorolt fel Pozsony, Sopron, Buda, Kassa, Debrecen és Eszék székhellyel

1738-ban a pozsonyi kerületből leválasztották a hetediket, ennek székhelye Besztercebánya lett

→ mindegyik hadbiztosi kerületnek egy polgári biztosi kerület felelt meg

Első igazgatója az Országos vagy Tartományi Biztosság gróf Károlyi Sándor volt, aki húsz éven át felelt a működéséért.

Magyar Udvari Kamara

1748-tól nevezik Udvarinak → nőtt a függetlensége az Udvari Kamarától

1765-ig Pozsonyban volt a székhelye

területi illetékessége a Magyar Királyságra és az ország kapcsolt részeire is kiterjedt

- de a visszafoglalt területek csak visszacsatolásukat (*reincorporatio*) követően kerültek a magyar kamara illetékessége alá, addig az Udvari Kamara közvetlenül igazgatta ezeket a területeket kamarai adminisztrációk, igazgatóságok révén.

kamarai adminisztrációk

- Budai (1686-ban kamarai felügyelőség) 1691-től igazgatóság, 1709-ben szűnt meg.
- Szlavón Kamarai Igazgatóság, 1746-ig állt fenn
- Aradi Kamarai Felügyelőség, 1742-ig állt fenn
- Szegedi Kamarai Felügyelőség, 1742-ig állt fenn
- Szepesi Kamarai Adminisztráció (a Szepesi Kamarából jött létre)

A Magyar Kamara hatásköre

A kamarai igazgatás minden területének, a kamarák által kezelt minden jószágnak és jövedelemnek az alapja a királyi felségjog lett.

→ a királyi uradalmakat kezelték (családi vagy királyi-állami birtokok)

→ a városok adóit (census és taxa) beszédtek, kiküldött biztosok révén felügyelték a városok gazdálkodását ↔ hatásköri ellentét a Helytartótanáccsal, a városok adószámadásait a Helytartótanács is ellenőrizte

→ a harmincadhivatalokat (82 db.) felügyelte, kezelte a külkereskedelem teljes vámjövedelmét

a harmincadhelyekre az ország legkiterjedtebb hivatalszervezete épült ki

olykor más jellegű igazgatási feladatokat is elláttak

a harmincadhivatalokban mindig volt pénz,

→ a Magyar Kamara a harmincadhivatalokat fiókpénztárai gyanánt is felhasználhatta

Az 1720-as évek végétől sorra bérbe adták a harmincadvámokat. A bérlet idején a Magyar Kamara szerepe a harmincadigazgatásban lecsökkent. A harmincadhivatalok szervezeti és személyi ügyeit intézte, számadásaikat fölülvizsgálta.

→ 1741-et követően a magyarországi sóügyek igazgatása is a Magyar Kamara hatáskörébe került a bécsi Udvari Kamarától

az 1747-ben bevezetett udvari kvóta-rendszer teljes egészében elvitte a

sójövedelemből származó bevételi többletet.

→ a hazai nemesércbányászat jövedelmének a kezelése 1747-ig az Alsó-ausztriai Kamara feladata volt, utána pedig a bécsi Pénz és Bányaügyi Kollégiumé.

A kincstári jövedelmek pénztári kezelését 1745-ig központilag oldották meg, kivéve azt a Magyar és más területi Kamarák hatóköréből. → Bancalítás.

A Magyar Kamara szervezete

lényegében megőrizte a kora újkori jellegzetességeit

legfelső szerve a tanács, amit az elnök vezetett, a tanácsosok között lehettek fő- és a köznemesi rangúak egyaránt

A kamarai igazgatás tisztviselőinek számadásait a **Kamarai Számvevőhivatal** ellenőrizte

A kamara szervezetéhez tartozott a királyi jogügyigazgató (*causarum regalium director*) is,

→ az uralkodót, illetve a kincstárt képviselte elsősorban bírósági tárgyalásokon

A magyar kamara jövedelmei, évi bevétele

1713	63.911
1717	105.745
1729-1731	322.024
1734	453.008
1735	437.352
1740	359.894
1743	2.469.213
1749	2.567.868
1754	2.673.137
1759	2.691.452

Magyarországi Főhadparancsnokság (*Suprema Armorum Praefectura, General Commando*)

1740-ben állítottak fel

Területi illetékessége csak a szűkebb értelemben vett Magyar Királyságra terjedt ki

külön horvát, bánsági és erdélyi főhadparancsnokságokat is szerveztek

közvetlenül az Udvari Haditanácsnak voltak alárendelve

három fő részlegének feladata:

- a tábori hadi iroda intézte a katonaság vezényletével kapcsolatos ügyeket
- a hadbiztosság (*commissarius bellicus*) a katonai-gazdasági ügyeket
- katonai bíróság a hadi igazságszolgáltatás ügyeit

A Főhadparancsnokság alá rendelten működtek a hadipénztárak vagy katonai fizetőhivatalok is. Itt kezelték a hadiadót.

Nemesi testőrség

Bécsben állomásozott, 1760-ban létesült

A **postahivatalali** hálózat a XVI. és XVII. században részben a Magyar Kamara alá rendelten működött, a XVIII. században viszont az egész Habsburg birodalomra kiterjedő szervezet keretében, a magyarországi kormányzati szervektől függetlenül tevékenykedett.

A magyarországi postahálózat, ellentétben a kormányzat egyéb ágaival, egységes egészet alkotott a még vissza nem csatolt Bánáttal, a Horvát-Szlavón-Dalmát Királysággal, és az Erdélyi Nagyfejedelemséggel.

A rendi méltóságviselők

országbárok és prelátusok

kormányzati érvényesülésük legjelentősebb területe az országgyűlés (1765–1790 között szünetelt)

nádor (palatinus): elnöke a királyi helytartótanácsnak, a legfelső királyi bíróságnak (Hétszemélyes Tábla), az országgyűlés felső táblájának.

országbíró (judex curiae regiae): a Királyi Helytartótanács főnemesi tanácsosa, a Hétszemélyes Tábla egyik bírója.

horvát-szlavón-dalmát bán (Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae banus) sokféle katonai tisztség, a báni tábla elnöke.

tárnokmester (tavernicorum regalium magister): a szabad királyi városok egyik részének ügyeiben felső fokon ítélkező királyi bíróság elnöke.

személynök (personalis praesentiae regiae in judiciis locumtenens – csak formálisan országbáró): elnöke az országgyűlés alsó táblájának, a Királyi Táblának, valamint a személynöki széknek, amely a szabad királyi városok egy másik csoportjának az ügyeiben ítélkezett.

esztergomi érsek (primas Regni): fő- és titkos kancellár (névleges), tagja a Magyar Királyi Helytartótanácsnak és a Hétszemélyes Táblának.

A vármegyék

minden vármegye főispánja egyházi vagy világi főnemes a XVIII. században

a vármegyei kormányzat tehát teljes egészében a rendiség kezében volt

az 1752. évi főispáni utasítás

ha a vármegyéket jól kormányozzák, és az adózó népet megóvják, akkor biztosítható az egész ország közös jóléte, a közjó (*commune bonum*).

a főispáni utasítás egységessé tette a vármegyék igazgatását az ország törvényeit és a közösség javát szem előtt tartva.

Fontosabb pontjai:

- második pont: a főispánokat kötelezi, hogy vármegyéjükben az igazgatás és az igazságszolgáltatás egyaránt a felelősségük. Feladatuknak csak úgy tehetnek eleget, ha állandóan vármegyéjükben tartózkodnak, a vármegyei közgyűléseken (generales congregationes) lehetőség

szerint, a tisztújító székeken pedig kötelező jelleggel személyesen elnökölnék.

- harmadik pont: tisztújító szék háromévente kötelező. Ügyeljenek rá, hogy alkalmas, feddhetetlen, el nem kötelezett férfiak kerüljenek vármegyei pozíciókba.
- ötödik pont: a vármegyei levéltárak létrehozását, működését szabályozta.
- hatodik pont: a vármegyei bíraskodásról rendelkezett: ítélőszéket évente legalább négyszer kellett tartani.
- hetedik pont: a vármegyei bíraskodás hatékonyságát, gyorsaságát szorgalmazta. Építsenek vármegyeházát (ha még nincs), és abban börtön is legyen.
- nyolcadik pont: a vármegyei utak és hidak karbantartásáról rendelkezett.
- kilencedik pont: az árvák védelméről szóló törvény végrehajtását a főispánok kötelességévé tette.
- tizedik pont: kötelezte a főispánokat arra, hogy a törvények, az uralkodói és a helytartótanácsi rendeletek végrehajtásáról gondoskodjanak.

A főispánoknak adott uralkodói utasítás külön részben tárgyalta az állami és a vármegyei adózással kapcsolatos kérdéseket.

A főispánok is felelnek az ország adózó képességének biztosításáért.

- az egyenlő teherviselés elve: adót minden adóköteles teherbíró képességének megfelelő mértékben köteles fizetni.
- a vármegyei tisztikar nem fogadhat el adó fejében az adózóktól munkát, terményeket, a vármegyei karhatalmat és szolgaszemélyzetet ellenszolgáltatás nélkül saját céljaikra nem vehetik igénybe.
- törvénytelen szolgáltatások és adó szedése tilos
- pontos és időben történő adófizetés
- közpénzt nem használhattak fel magáncélra
- a hiányokért a pénztárosok (vagy örököseik) felelnek
- az adóhátralékos helyeket jelentsék a Helytartótanácsnak, ilyen esetekben katonaság intézkedhet.

Az Erdélyi Nagyfejedelemség közigazgatása

1690 után kettős alapon fejlődött tovább.

- megmaradtak a közigazgatási szervezetnek azok az elemei, amelyek a török függés időszakában kialakultak, főleg az alsó- és a középszintű igazgatás szervei működtek tovább a régi alapokon
- a felsőfokú igazgatás szervezetét viszont az uralkodók megváltoztatták a birodalmuk más országaiban és tartományaiban már régóta működő szervezet mintájára.

Erdélyi Udvari Kancellária

új hivatal, Bécs a székhelye
kezdetben formailag alárendelt a Gubernium keretébe integrált fejedelmi kancelláriának, ezért a vezetőjét alkancellárnak nevezték

Mária Terézia idejére viszont minden szempontból a többi bécsi Kancellária mintájára működött, az alkancellári címet felváltotta az erdélyi udvari kancellári cím (*aulae per Transsilvaniam cancellarius*).

- lényegében az egész Gubernium fölöttes hatósága lett

Gubernium (*Gubernium Regium Transylvaniae*)

A korábbi fejedelmi tanácsba beépült a fejedelmi kancellária. → Gubernium (kormányzók)
→ tanácsadó testületből végrehajtó hatósággá szervezték
– székhelye: Gyulafehérvár, majd Nagyszeben

Míg a Magyar Királyságban működő Helytartótanács tagjait a király a rendi országgyűléstől teljesen függetlenül nevezte ki, addig a Gubernium főtitkárviselőit (kormányzót és a 12 tanácsost) az uralkodó nem egyedül a saját tetszése szerint, hanem az országgyűlés jelöltjei közül választhatta és nevezhette ki.

A tanácsosok jelölésénél az országgyűlés, kinevezésénél pedig az uralkodó ügyelt arra, hogy Erdély három elismert nemzete: a magyar, a székely és a szász, valamint felekezete: a katolikus, a református és az evangélikus, arányosan legyen képviselve a tanácsban.

A Gubernium bírói hatáskörrel is rendelkezett egyike volt Erdély három országos szintű felsőbíróságának.

1762 és 1771 között katonai kormányzói voltak Erdélynek.

Guberniumi Kancellária / Tartományi Kancellária

vezetőjét 1742-ig főkancellárnak nevezték

ezt követően országos vagy tartományi kancellár (*cancellarius regius provincialis Transylvaniae*)

A Gubernium bizottságai
az 1760-as évek elején alakultak ki:

- katonai és adóügyi
- közlekedésügyi
- egészségügyi
- könyvvizsgáló vagy cenzúra
- egyházügyi

Országos Főbiztosság

A magyarországi országos biztosságtól elsősorban abban különbözött, hogy hatáskörébe nem csupán a biztossági ügyek tartoztak, hanem az adóigazgatás ügyköre (*contributionalia*) is.

Erdélyt négy biztosi kerületre (*districtus*) osztották, ezek székhelye Szeben, Brassó, Kolozsvár és Déva volt.

A kincstartóság

A kincstári, azaz a fejedelmi javak és jövedelmek igazgatásának országos hatósága Erdélyben a török függés idejében, legalábbis névleg a kincstartó (*thesaurarius*) volt.

1690 után a kincstartó tagja lett a Gubernium tanácsának, s vele együtt a kincstári igazgatás is a Guberniumnak lett alárendelve.

A XVIII. század elején hosszú ideig nem töltötték be a kincstartói tisztséget (1742-ig).

1746-ban Erdélyben is megalakult a külön pénzverési és bányügyi kincstartóság (*thesaurarius in montanisticis et monetariis*). Vezetője ennek az új hatóságnak a kincstartó maradt.

A kincstartóság szervezete a század második felére már mindenben megfelelt a Magyar Kamara szervezetének. Kollegiális alapon tárgyalták meg az ügyeket, amelyeknek érdemi intézői tanácsosok és titkárok voltak. A formai ügyintézés a segédhivatalok feladata volt.

A katonai igazgatás

Országos hatósága a császári-királyi **Főhadparancsnokság** volt Erdélyben.

A Főhadparancsnokság székhelye Nagyszeben volt.

A horvát-szlavón-dalmát terület igazgatása

- részben tartozott csak polgári kormányzat alá, részben, mint határőrvidék, katonai kormányzat alatt állott.
- 1767-ben Zágrábban külön Horvát Tanácsot állítottak fel, annak elnökévé, mintegy helytartójává a hárommegy királyságban, a bánat nevezték ki
- 1779-ben a Horvát Tanácsot feloszlatta az uralkodó, és a hárommegy királyságot a Magyar Királyi Helytartótanács illetékességébe utalta

A horvát-szlavón-dalmát bán

A kormányzat három ága közül az igazságszolgáltatásban volt a bán szerepe a legjelentősebb.

→ 1723-ban létesült a báni tábla, a hárommegy királyság legfelsőbb törvényszéke

A Tenger mellék

Mária Terézia csak 1776-ban csatolta vissza a Tengerpartot Horvátországhoz

A Bánát kormányzata

A Bánságot 1718-ban történt visszafoglalása után nem csatolták vissza a Királysághoz, hanem külön kormányzat alatt tartották, amely közvetlenül a bécsi udvari kormányhatóságoknak volt alárendelve.

A Bánát kormányzatában az 1750-es évek elején következett be fordulat. Kormányhatósága továbbra is az Országos Igazgatóság, de elvesztette kettős: katonai és kamarai jellegét, tisztán kamarai hatóság lett.

A bécsi udvarban is változás következett be 1751-ben a bánati ügyek intézésében. Megalakult a *Hofdeputation in Banaticis et Illiricis* nevű udvari hatóság, amely – egyebek mellett – a Bánság politikai ügyeinek az intézését vette át az Udvari Kamarától és az Udvari Haditanácstól.

XIV. II. József (1780–1790) a Magyar Királyságot érintő reformjai és a századforduló változásai

Az uralkodó fontosnak tartotta a hivatalnokok alkalmasságát, lojalitását a reformjaihoz.

→

- 1780. *Conduite*-listák (minősítési jegyzék) készítésére utasítja a **Magyar Kancelláriát**
- 1781. *A jó bürokrata nemcsak végrehajtja, hanem meg is érti a rendeleteket.* – írta egy körlevélben.
- 1782. A magyar és az erdélyi kamara-ügyeket a **Magyar Kancellária** irányítása alá helyezte
- 1782. A Bécsben működő **Magyar Kancelláriát** egyesítette a szintén bécsi központú **Erdélyi Kancelláriával**. Az átszervezés 1784-re valósult meg. A **Magyar Kancellária** hatásköre kibővült → egy alkancellárral és négy további tanácsossal bővült a létszám. Állandó bizottságokat is létrehoztak a Kancellárián belül.

A **Helytartótanács** működését is hatékonyabbá kívánta tenni. 1780–83 között 17 ezer ügyet intézett a **HT**. A **HT** élére Niczky Kristóf tárnokmestert nevezte ki, aki kidolgozta a kormány szerv reformját. Ez határozta meg a működését 1848-ig.

29 új ügyosztály (*departamentum*) jött létre, így már összesen 46 ügyosztályra épült a tanács. Az egyes ügyosztályokba több tanácsost delegáltak, akik állandóan és kizárólag az adott témával foglalkoztak.

Néhány fontosabb:

- *Departamentum Politicum Comitatum* (a megyei igazgatást ellenőrzést végző ügyosztály)
- *Dep. Civitatense* (városi igazgatást ellenőrző ügyosztály)
- *Dep. Cehale* (céhügyek üo.)
- *Dep. Nobilitare* (nemesi ügyek üo.)
- *Dep. Commerciale* (kereskedelem üo.)
- *Dep. Postale* (postai üo.)
- *Dep. Sanitatis* (egészségügy üo.)
- *Dep. Judeorum* (zsidóság üo.)
- *Dep. Pupillare* (árvaügyek üo.)
- *Dep. Urbariale* (úrbéri ügyek üo.)
- *Dep. Revisionis Librorum* (cenzúra ügyekkel foglalkozó üo.)

→ 1784-ben 26 ezer iratot állítottak ki.

– 1783-ban körutazást tett Magyarországon az uralkodó. Döntött a magyarországi kormányzások Budára helyezéséről. (**Helytartótanács, Magyar Kamara, Főhadparancsnokság**, 1784.)

– 1783-ban állami papnevelő intézetek, központi szemináriumok felállítását rendelte el (Pesten, Pozsonyban, Zágrábban)

– 1784. A **Helytartótanács** és az erdélyi **Gubernium** ezután a tartományi kormányzásokkal közvetlenül érintkezik, s nem a **Magyar Kancellárián** keresztül.

– 1784. nyelvrendelet. A német nyelv legyen a hivatali nyelv. Három év alatt az oktatásban is át kell térni a németre. A közhivatalok és a tanári állások betöltésének is feltétele legyen: a német nyelvtudás.

Tévedés azt hinni, hogy el akarom nyomni a magyar nyelvet. Rendeletem nem irányul sem a magyar nyelv, sem a Magyarországon beszélt többi nyelv ellen. Csupán az a célom, hogy felszámoljam a latint, ezt a holt nyelvet, melyet csakis a tudósok használnak. Nem azt kívánom, hogy az emberek milliói nyelvet váltsanak, csupán azt, hogy akik a közügyeknek szentelik magukat, a németet használják a latin helyett, s hogy az ifjúság elsajátítsa ezt a nyelvet is. (...) Rendelkezésemet ebben a szellemben kell végrehajtani, s ne veszítsék szem elől, hogy azt a magyar nemzet, a magyar közösség javára és tiszteletére hoztam. Semmiképp sem szándékom az anyanyelv kiirtása (...) II. József

- Megszüntette a **Kancellária** igazságügyi és hiteleshelyi működését.
- 1784. Koronarendelet. Bécsbe vitette a Szent Koronát, megszüntette a pozsonyi koronaőrök ügykörét.
- 1784. Új országos összeírás elrendelése.
- 1785. Az egyes hivatalokhoz megszabta a képesítési követelményeket.
- 1785. A magyarországi vármegyék helyett tíz kerület létrehozása. Élükre biztosokat nevezett ki. A kerületek székhelyei: Nyitra, Besztercebánya, Kassa, Munkács, Nagyvárada, Temesvár, Pest, Győr, Pécs, Zágráb.
- 1786. Erdélyben három kerületet alakított ki: nagyszebeni, kolozsvári, fogarasi. Élükön szintén királyi biztosok.
- 1786. A bíróságok átszervezésének éve. (*Justitia Josephina*)
 - A **Hétszemélyes Tábla** 12, a **Királyi Tábla** 14 bíróból állt, a bírakat a király nevezte ki.
 - A jobbágy mellé a vármegye köteles ügyvédet rendelni.
 - A **Királyi Táblánál** és az erdélyi **Guberniumnál** egy-egy ügyvédet tartsanak a jobbágyok számára.
 - Megszüntette a **sedriát**, elvette az úriszéktől a pallosjogot.
 - A házassági ügyeket világi bíróság alá utalta.
 - A szabad királyi városoknál is szétválasztja a közigazgatást és a bíraskodást. Ezen túl a bírót nem választják, hanem a király nevezi ki élethossziglan.
- 1788-ban lépett életbe az *Ordo Criminalis* (=osztrák bűnügyi rendtartás)
 - eltörölte a halálbüntetést, helyette kényszermunkát és testi fenytést rendelt el.
 - megtiltotta, hogy a földesurak botozással büntessék jobbágyaikat.
- 1789-ben felszámolta a hiteleshelyeket, a feladatukat a közjegyzők vették át.
- Telekkönyvezetés bevezetése és Telekkönyvi Főhivatal felállítása Budán.
- A **Helytartótanács** és a **Kamara** egyesítéséből létrehozta a **Legfőbb Országos Kormányshéket** (*Dirigierende Landesstelle*).
 - az elnök mellé két alelnököt rendelt a helytartósági és kamarai ügyek intézésére.
 - a kormányshék alkalmazottainak a létszámát is csökkentette, → olcsóbb működés. Reformálta az ügyvitelt, az iktatást, a jegyzőkönyvek készítését.
- A hadiadó ügyeket 1786-tól átvette a **Budai Főpénztár** (*Generalhauptzahlamt*), fizetőmester (*Zahlmeister*) és ellenőr (*Kontrollor*). Országszerte kerületi pénztárak és számvevőshékek.
- A harmincad- és sóbánya-igazgatás birodalmi központosítása.

1789-ben a magyar korona országainak összes bevétele: **16 millió 300 ezer Ft**, ebből helyben maradt 10 millió 800 ezer Ft. A többi közös célokra ment.

II. József halálát követően

II. Lipót rendeletileg különválasztotta a kormányzóságokat, Helytartótanács, Magyar Udvari Kamara, a Magyar és Erdélyi Udvari Kancellária is ismét különvált. Ez ellen a magyar országgyűlés tiltakozott. (Teleki Sámuel lett az erdélyi udvari kancellár.)

Létrejött az **Illír Udvari Kancellária** (1792-ben I. Ferenc számolta fel)

II. Lipót feloszlatta a rendőrigazgatóságot.

1790/91. évi törvények. 1791. márc. szentesítette az uralkodó az országgyűlési törvényeket:

nádorrá választották Lipót kisebbik fiát, **Sándor Lipót**ot.

koronázó országgyűlést kellett összehívni

a Szent Korona Budán őrzendő

10. tc. : Magyarország szabad és független állam, csak saját törvényei szerint kormányzandó.

12. tc.: A törvényhozás joga a királyt és az országgyűlést együttesen illeti meg

13. tc.: 3 évenként országgyűlés tartandó.

A Helytartótanácsnak joga van a törvénytelen rendeletek ellen felszólalnia – és minden más kormányszéktől független.

16. tc. Magyar nyelvi tanszékek szervezése, de a kormányzóságok nyelve a latin marad

19. tc. Adót csak az országgyűlés szavazhat meg.

becikkelyezte Mária Terézia Urbáriumát is.

– hivatalos nyelv kérdése, visszatértek a latinhoz (1784-től a német volt a hivatalos nyelv)

A protestánsoknak szabad nyilvános vallásgyakorlatot, templom- és iskolahasználatot biztosított, nem fizettek stólapénzt, hivatali kinevezéseknél a vallás nem szempont. Rendelkezett a vegyes házasságokról (26. tc.): ha az apa katolikus minden gyermek katolikus, ha az anya katolikus, csak a lányok lesznek katolikusok. 1792-ben a Helytartótanács ezen szigorított: vegyes házasságoknál minden gyermek katolikus legyen.

Bizottságok (9 db) alakultak a reformokra.

Erdély

1792. Erdélyi országgyűlési rendelkezések

– a Magyar Királyság és Erdély külön maradt, szétválasztották a **Magyar Kamarát** és az **Erdélyi Kamarát**, a **Helytartótanácsból** kivették az erdélyi ügyeket, önállósították az **Erdélyi Kancelláriát**

– országgyűlés évente

– örökös jobbagyság eltörlése

– felállítottak a reformok a végrehajtására hét bizottságot, jobbagykérdéssel kapcsolatos, kereskedelemmel, törvénykezéssel kapcsolatos ügyek

De 1811–1834 között még sincs országgyűlés Erdélyben

I. Ferenc

1792. évi országgyűlés

A magyarországi iskolákban a magyar nyelvet rendes tárgyként, a Kapcsolt Részekben rendkívüli tárgyként oktatják.

A Helytartótanács magyarul levelezhet.

Az Illír Kancellária megszüntetése. (E helyett a határőrvidékeket közvetlenül az Udvari Haditanács alá rendelték.) Budán koronázták I. Ferencet.

megmaradtak: az 1786-ban megalakult **Országos Főorvosi Hivatal**

az 1788-ban alakult **Vízi és Építészeti Igazgatóság**

az 1794-ben újjászervezett **Egyházügyi Bizottság**

– 1795. felállították a **Közalapítványi Ügyigazgatóságot**, ez a Helytartótanács felügyelete alatt működött, így a tanulmányi és vallási alappal ez a szerv foglalkozott, mert korábban részben szét volt tagolva

A Helytartótanács

1801-ben új utasítást kapott:

- 3000 Ftig engedélyt adhat a vízi és útépítési munkálatokhoz, maga dönthet mester- és polgárfelvételi ügyekben a városokban
- továbbra is az 1722/23. évi tc. szerint működött.
- ügyeljen a törvények és a királyi rendeletek végrehajtására
- ügyeljen és ellenőrizze a törvényhatóságokat (megyéket, városokat).
- ellenőrizze a megyéket, hogy a főispánok pontosan tartsák be a köz és részgyűléseket, a tisztújítást. Ezekről a felküldött jegyzőkönyvek alapján tájékozódjon.

kötelessége

- az ország gazdasági életét, a mezőgazdaságot, a bel- és külkereskedelmet fellendíteni
- a jobbágyvédelem, úrbéri panaszok kivizsgálása

foglalkozik

- egyházi és alapítványi ügyekkel.

A Helytartótanácson belül 1794-ben újjá szervezték az **Egyházügyi Bizottságot**, az alapítványi ügyekkel pedig a **Tanulmányi Bizottság** foglalkozott.

1795-ben állították fel a **Közalapítványi Ügyigazgatóságot** a Helytartótanács felügyelete alatt.

A Helytartótanács jogkörének bővülése a XVIII. század végén és a XIX. század elején.

1804.

I. Ferenc: Osztrák Császárság megalapítása: „független királyságaink és országaink oszthatatlan birtoka”

Uralkodói rendelet közölte: nem érinti Magyarország meglévő közjogi kiváltságait.

A magyar rendek nem is tiltakoztak. A magyar államjogi felfogás szerint az uralkodó új címe az örökös tartományaira, a „nyugati” birodalomrészeire vonatkozott, hiszen Mo.on ilyen csak az országgyűlésen lehetett kihirdetni, annak egyetértésével.

Az osztrák államjogi felfogás szerint viszont az uralkodó jogosult az egész birodalmát illető új címet felvenni. Eddig: „császári és királyi” cím volt, mostantól: „császári királyi”

(Ez majd 1835-ben kerül elő újra, a magyar országgy. több hónapos vita után érte el, hogy az uralkodó V. Ferdinánd néven legyen magyar király, s ne I. Ferdinánd osztrák császárként.

Mo. nem része, hanem kívül áll az Osztrák Császárságon.

A bécsi központi kormányziszervek:

1761 óta – Államtanács (*Staatsrat*). A század fordulóján csökkent a hatásköre.

1801. Kabinetminisztérium (Állam- és Konferenciaminisztérium, majd Állam- és Tanácskozási Minisztérium = Miniszteri Konferencia)

1836-tól új testület: Államértekezlet (*Staatskonferenz*)

- négy állandó tag = Kamarilla - Metternich – államkancellár (külsőügyek)
- Kolowrat – államértekezleti miniszter (belsőügyek)
- Ferenc Károly trónörökös
- Lajos főherceg

Államkancellária: (Házi, Udvari és Állami Kancellária): külsőügyek és a család belső ügyei. Metternich – 1809-től külügymin., 1821-1848 államkancellár.

Udvari Haditanács: főhadparancsnokságok (Mon. hat volt.), határőrvidékek

A legmagasabb katonai rang: marsall – a főhercegek mellett csak Radetzky kapta meg.

1815 után: a magyar rendek a birodalom 58 gyalogezredéből 12t állítottak ki, a 37 lovasezredből 10et.

1802- es országgyűlés: hadsereg – 64 ezer fő kiállítása, magyar katonai akadémia felállítása.

Udvari Kamara: (alatta: a Magyar Kamara). A pénz alapja: ezüst forint.

A bankókiadás az Osztrák Bank monopóliuma volt.

Bécsi hatóságok: Rendőrminisztérium (*Polizeihofstelle*)

Légfőnöki Igazságügyi Hivatal (*Oberste Justizstelle*)

Egyesített Udvari Kancellária (*Vereinigte Hofkanzlei*)

Magyar Királyi Kancellária (52 vármegye, 51 szab.kir.város, 4. szabad terület)

Erdélyi Kancellária (1765-től)

1772. Galícia megszerzése, de nem csatolták a Magyar Királysághoz

1815. Dalmácia meg/visszaszerzése, de nem a kapcsolt részeké lett, hanem örökös tartomány.

Külön: Tenger mellék Fiumével.

1804. a kir. az egri püspököt érseki rangra emelte.

1806. II. *Ratio Educationis* – a kir. adja ki, csökkenti a reáliákat, inkább a hagyományos oktatás lép előtérbe.

1811. I. Ferenc cenzúrarendeletere: megtiltotta a magyar alkotmányt támadó művek megjelentetését.

1812-ben országgy. összehívása, majd azután nincs már több, a király rendeletekkel kormányzott, a megyék tiltakoztak. → Királyi biztosok kerültek a megyék élére.

1825. újra országgyűlés.

1838. a Magyar Kancellária és a Helytartótanács tervezete alapján felállt az új cenzúrahivatal: a **Központi Könyvvizsgáló Szék**. Ez a II. József által, a Helytartótanácsban felállított Könyvvizsgáló Hivatal helyébe lépett. 1840-ben kezdte meg működését. Ez felügyelt az ország minden cenzorára és revizorára.

1845. A Helytartótanácsban belül feláll a **Közlekedési Bizottság** Széchenyi István elnöke alatt. 1847-től a bizottsági munkában részt vett Clark Ádám is.

XV. A vármegye

királyi vármegye: területi-joghatósági egység

ispán feladatköre: bíraskodás, megyei haderő vezetője, birtokigazgatás

XIII. századtól **nemes vármegye** kialakulása

nem fedi le a teljes országterületet: szabad királyi városok, kiváltságolt területek (jász-kun, székely) kívül esnek

parasztvármegye: XVII. század első fele, hódoltsági területen önvédelmi szerveződése a jobbágyoknak, a választott paraszthadnagyok idővel vármegyei alkalmazottak lettek

zápisz: a királyi országrész területén, önvédelmi szerveződés, de kezdetektől a nemesség felügyelete alatt

vármegyei közgyűlés - generalis congregatio

statútum alkotási jog (*ius statuendi*)

adókiivetés intézése a megyében, a rendeletek, OGY-i törvények kihirdetése, nemesítő oklevelek kihirdetése

bírósági hatalom (igazságszolgáltatási funkció)

sedes iudiciaria (*sedria*), vármegyei ítélőszék

törvényhozás

utasítással ellátott követeket küldtek a diétára, azaz a törvényhozásban is részt vettek

hadi ügyek

insurrectio végrehajtása,

időközönként mustra tartása, a nemesi fegyverzet ellenőrzése

a vármegye területén levő királyi várak ellátása munícióval

hiteleshelyi feladatköre a vármegyének

nemesség kihirdetése, végrendelkezés a jegyzőnél, oklevelek őrzése

A vármegyék tisztikara

Főispán (*supremus comes*)

a király helyettese

a király nevében kormányozta a megyét

kinevezése, fölmentése is a király tetszésétől függött

XVI. század közepétől a közgyűlés előtt tett esküt beiktatáskor

jövedelmet a *pro honore*, a tisztség mellé kapott uradalomból, várbirtokból kapott

A főispánság a kora újkor folyamán Magyarországon inkább méltóság, Erdélyben viszont inkább tisztség

Feladatköre:

az adó behajtásáról gondoskodik

a királyt méltó módon képviselje

a király és a vármegyei autonómia közötti összhangot biztosítsa

a tisztújító közgyűlés elnöke

a vármegyei jogszolgáltatás feje

Örökös főispán (*supremus et perpetuus comes*)

– családok, megyebeli nagybirtokosok lehettek örökös főispánok, általában atyjától fia örökölte, de szükséges volt a király kinevezése is.

a XVI. és XVII. században örökös ispánságok: Verőce, Abaúj, Középszolnok és Kraszna, Moson, Gömör, Turóc, Pozsony, Liptó, Trencsén, Árva, Ung, Szepes, Sáros, Sopron, Pozsega, Valkó, Hont, Vas

fontosabb családok, akik örökös főispáni címet nyertek el: Perényi, Pálffy, Thurzó, Illésházy, Rákóczi, Koháry.

– méltósághoz kötött örökös főispánság (nádor, horvát bán, püspökök)

az esztergomi érsek Esztergom, a veszprémi püspök Veszprém, az egri püspök Heves, a váradi Bihar, a nyitrai Nyitra, a kalocsai érsek, a pécsi püspök, Baranya és Tolna vármegye főispánja, a XVIII. században a csanádi és erdélyi püspökök is főispánok egyben.

Alispán (*vicecomes*, viceispán, vicispán)

II. Ulászló koráig az alispánt a főispán nevezte ki, hivatala teljesen tőle függött

a kora újkorban viszont a megye tényleges vezetője az alispán lett

a vármegye közgyűlése választotta meg, a közgyűlés előtt tette le az esküt

- a közgyűlésnek felelős

- a megyei bíróságnak az elnöke

- idővel megyénként több alispán is választottak

- 1729. törvénybe iktatták, hogy minden megyének két alispánja lehet max.

- a hivatali ideje általában egy év, de az évenkénti tisztújítás nem kötelező. 1723. 56. tc. három évenként rendelt el tisztújítást

- a választás közfelkiáltással, ritkábban szavazással, itt is érvényesült a tekintélyesebb szavazat a döntőbb elve

- fizetést kap a vármegyétől, valamint eljárási díjakból, bírságpénzekből is volt jövedelme

- az erdélyi alispán hatásköre lényegesen kisebb, hivatala a főispán függvénye

Feladatköre:

a kapu-összeírókat ellenőrzése, gyakran vezeti is a kapu-összeírást.

összeveti az adó-rovók, dicatorok jelentéseit, ellenőrzi a rovást, beszállítja az adót

a jobbágyügyekben eljár (XVI. sz. közepétől ez inkább a szolgabíró dolga)

insurrectio (hadfelkelés) esetén a vármegye kapitánya,

az insurrectiora kötelezett nemességről lajstromot állított ki,

a törökhöz pártoló falvakat szemmel tartotta.

akadályozta, hogy falvak önként a török uralom alá jussanak.

vezeti megyéjében az igazságszolgáltatást, összehívja a megyei törvényszéket és vezeti tárgyalásait

felügyeli az utakat, gondoskodik karban tartásukról

a megyei pecsét őre

az alispán a vármegye integritásának is őre

Szolgabíró (*iudex nobilium, judlium*)

1232-ben a zala megyei nemesek kaptak először Kehidán jogot szolgabíró (királyi szerviensek bírója) választására.

1435. 2. tc. szerint minden vármegye négy szolgabírót választott a járások (*processus*) élére. A XVI. század óta a megyéket különböző számú járásokra osztották.

megválasztásukhoz nem jogi tanulmányok, hanem a jog iránt való érzék és közbizalom volt szükséges

megválasztás esetben nem utasíthatta vissza a megtiszteltetést.

közgyűlés előtt esküt tett

hivatalviselés ideje egy év.

minden szolgabíró csak a saját járásának ügyeit intézhette

a szolgabírósnak nem volt állandó székhelye, mert székhelyül a szolgabíró lakóhelye szolgált szolgálatiért fizetést kapott, és eljárási díjak is jártak neki

Feladatköre

a szolgabírói hivatal egész embert kívánt

a szolgabíró a megye *mindenese*

legtöbb ügye a jobbágy-kérdésekből származott

szabad költözködés (*licentatio*) engedélyezése

megidézt, perbehívott, kihallgatta a tanúkat

végrehajttatta az adóösszeírást

jelen volt a porták összeírásánál

felelőse volt az insurrectionnak (hadfelkelés), de a szolgabíró nem száll hadba

felügyelt a közbiztonságra (cirkálás, gonosztevők begyűjtése)

a diéta által megszavazott *gratuitus labor* ellenőre

kereskedelem ellenőrzése, csempézet akadályozása

Esküdt (*iurator assessor, iurassor*)

feladatuk:

az idézés, a perbehívás, a beiktatás, a végrehajtás ügyében „kiszállni.”

önálló hatásköre nincs, a szolgabírót kíséri

közreműködik a megyei adó behajtásában

hivatali idejük nincs országosan szabályozva

létszámuk sem egységes (megyenként 12-24 esküdt)

fizetése és jövedelme is volt

Jegyző (*notarius*)

Feladata:

a vármegye jegyzőkönyvét (*protocollum*) kellett vezetnie (1550-es törvény elrendeli, hogy minden vármegyének kötelező vezetni)

peres eljárásoknál összeírta a jelenlevőket, megfogalmazta az ítéletet s arról tudósította a peres feleket

őre volt a levéltárnak

segédkezett a porták összeírásában, az adórovásban

eleinte a főispán szerződtette, később a megye nemessége, a tisztújító közgyűlés választotta fizetést és jövedelmet is kapott, 1600 körül már szinte mindenhol magasabb a fizetése, mint a szolgabíráknak
a legállandóbb tagja volt a megyei tisztkarnak

Pénztárnok (*perceptor*)

XVII. század elejétől
vármegyénként egy,
hivatali ideje egy év

Feladata:

bevételeiről és kiadásáról naplót vezetett

Tiszti ügyész (*fiscalis*)

a vármegye jogásza, a magán- és a bűnügyekben a megyét képviselte

Porkoláb (börtönőr)

A XVIII. sz. folyamán újabb tisztségviselők: levéltárnok, irodatiszt, megyei mérnök, főorvos, sebész, bába

bene possessionati a XVIII. századtól a vármegyék életét meghatározó urai jó módú birtokos köznemesség elnevezése. (20-30 ezer családot, kb. 120 ezer ember)

XVI. A szabad királyi városok autonómiája, kormányzati szervei s azok működése.

mezővárosok (*oppidum*), falvak önkormányzatai → helyi kormányzat, a vármegyéknek alárendeltek

szabad királyi és bányavárosokat a vármegyéktől függetlenül azok mellettük működtek, önkormányzataik a kormányzat regionális, területi szerveinek tekinthetők

A városok kiváltságai:

gazdaságiak

- vásártartás (heti, országos)
- városba költözés szabadsága
- vámmentesség

jogiak

- a városi polgárok számára a király tisztségviselőinek és a vármegye joghatósága alól felmentés
- bíró és az önkormányzati testületek szabad választása
- önálló önkormányzat és bíraskodás kialakítása
- a peres ügyek fellebbviteli fórumának kijelölését
- önálló jogszabályalkotást
- a város vagyonának önálló gyarapítását és kezelését
- az előre megállapított járadék egy összegben való fizetését
- szabad végrendelkezés jogát
- kegyúri jogok

A jogi privilégiumok értelmében a városok területileg nem tartoztak a vármegyéhez, mint nemes személy igen.

a kiváltságaikat a királytól kapott települések, új uralkodó esetén igyekeztek megújítani és lehetőség szerint továbbiakkal bővíttetni

a legkorábban kiváltságokkal felruházott települések közé tartozott

Esztergom, Székesfehérvár, Gyulafehérvár, Zágráb

Már 1526 előtt a gyakorlati, mindennapi élet, a gazdaság és a politika közös szempontjai alapján is kialakultak különböző, szorosabb, lazább egységet alkotó **városcsoportok**.

V. István 1271-ben 24 várost kiváltságolt és ezzel a településeket zárt egységbe (*provincia*) fogta össze, amelynek központja Lőcse lett. 1412-ben azonban Zsigmond király a 24-ből 13 várost, valamint még Lublót, Gnezdát és Podolint elzálogosította Lengyelországnak, és ezzel csak 11 szepesi szász város élt tovább a magyar uralkodók fennhatósága alatt. Az elzálogosított városok 1772-ben kerültek ismét Magyarországhoz

Bányavárosok

a sóbányászatuk alapján hospes-szabadságban részesített magyar és szász telepesek 1329-től egységbe tartozó és kamarai kezelésben maradt öt *máramarosi koronaváros*: Huszt, Visk, Hosszúmező, Sziget és Técső.

1466-ban a már korábban, a XIV. század közepén, az akkor még selmeci jog alapján élő, szövetségre lépett hat Garam menti bányaváros, Körmöcbánya/arany, Besztercebánya/réz, Selmecbánya/ezüst, Újbánya, Bakabánya és Libetbánya szövetségéhez, a huszita mozgalmak

idején önállóvá vált, Bélabánya (Fejérbánya) csatlakozott. Az így kialakult és 1863-ig fennállt hét alsó-magyarországi bányaváros központja 1466-tól Körmöcbánya lett.

– körmöci jog: Körmöcbánya, Újbánya – selmeci jog: a többi

– Selmec- és Körmöcbánya: bányakamarák működtek, Mária Terézia Selmecbányán építteti fel a műszaki, bányászati főiskolát

1487-ben Kassán a hét felső-magyarországi bányaváros, Gölnicbánya, Szomolnokbánya, Rudabánya, Jászó, Telkibánya, Rozsnyóbánya és Igló, foglalta státútumba bányajogait. Törvénykezésükben a központot Gölnicbányán jelölték meg, ahol a másik hat város összegyűlő képviselői a többi városi ítéletet felülbírálhatta. A szövetség azonban a XVI. századra szétszilárdott.

Pentapolis (ötváros): az öt felső-magyarországi sz. k. város szövetsége (Kassa, Eperjes, Lőcse, Bártfa és Kiszseben, illetve a későbbiekben hozzájuk csatlakozó Késmárk)

Hajdúvárosok

A XVII. század elején, a hajdú-kiváltságolások következtében keletkeztek ún. hajdúvárosok. Bocskai 1605-ben, Korponán kelt adománylevelében 9254 katonáját, majd külön még 300, és további 700 lovas hajdút kiváltságolt.

Werböczy István *Hármaskönyvében* az 1514-ben szabad királyi városnak tekinthető településeket, a bírósági döntésekkel kapcsolatos fellebbviteli fórumaik alapján, két csoportba sorolta. Megkülönböztette „a királyi felség személyes jelenlétének joghatósága” alatt állóakat (*személynöki városok*) és a „királyi tárnokmester joghatósága” alá tartozóakat. Az első csoportba sorolta Székesfehérvárt, Esztergomot, Lőcsét, míg a másodikba a nyolc *tárnoki várost*.

A XVII. század végére már mintegy harminc város volt az országgyűlések rendszeres résztvevője. A török kiűzését követően az ország újjászervezése során tovább gyarapodott a szabad királyi városok száma. A nemesek vonakodása ellenére is az egész XVIII. század során gyarapodott a szabad királyi városok száma. Ennek következtében az 1790. évi országgyűlésen hivatalosan megjelent városok listáján már 45 név szerepelt.

Külön státusa volt a városok között Fiumének. III. Károly már 1717-ben szabad kikötővé minősítette. 1776-ban Mária Terézia a várost Trieszthez hasonló kiváltságokkal ruházta fel. 1779-ben szabad kereskedelmi várossá nyilvánította a királynő és *corpus separatum*ként közvetlenül az anyaország részének ismerte el.

Városcsoportok

területi alapon:

1. *Északnyugati Felföld szabad királyi városai* (Pozsony, Nagyszombat, Bazin, Modor és Szentgyörgy, Szakolca, Trencsén) Valamennyi még a török kiűzése előtt elnyerte a városi kiváltságot.
2. *Alsó-magyarországi bányavárosok*. Besztercebánya, Ó-Zólyom, Breznóbánya, Libetbánya, Korpona, Körmöcbánya és Újbánya, Bakabánya és Selmecbánya. Valamennyi még a török kiűzése előtt elnyerte a városi kiváltságot.
3. *Nyugat-dunántúli szabad királyi városok* (Sopron, Kismarton, Ruszt, Kőszeg). Valamennyi még a török kiűzése előtt elnyerte a városi kiváltságot.

4. *Észak-dunántúli és a Duna-Tisza közén fekvő szabad királyi városok.* Győr, Komárom, Esztergom, Székesfehérvár, Buda, Pest, Szeged, Szabadka, Zombor, Újvidék. Közülük csak Buda és Székesfehérvár volt már a török kiűzése előtt sz. k. város. Pest 1703-ban, Esztergom 1708-ban, Szeged 1715-ben, Győr 1743-ban, Komárom 1744-ben, Szabadka és Újvidék 1748-ban, Zombor 1749-ben nyerte el a városi kiváltságot.

5. *Tiszántúli szabad királyi és bányavárosai.* Debrecen, Felsőbánya, Nagybánya, Szatmárnémeti. Szatmárnémeti 1715-ben lett sz. k. város, a másik három már a török kiűzése előtt az volt.

6. *Felső-Magyarország szabad királyi városai.* Lőcse, Eperjes, Bártfa, Kisszeben, Kassa, Késmárk.

A városi kormányzat

- a városi polgárság egésze, vagy nagyobb része a közgyűléseken jutott aktív szerephez
- a XVIII. század folyamán a közgyűlések elvesztették korábbi jelentőségüket, a kormányzat a hatalmat a szűkebb és a tágabb, a belső és a külső tanács gyakorolta, életfogytiglan, önmagát kiegészítve.

- az uralkodói hatalomnak a városokban nem volt olyan állandó képviselője, mint a vármegyékben a főispán. A király biztosok küldése révén igyekezett a városok feletti jogait biztosítani.

- a XVIII. század folyamán a biztosoknak jelentős érdeme volt abban, hogy a korábban eladósodott városok gazdálkodása megjavult, pénzügyi helyzetük megszilárdult.

A városháza

- a tanács működésének legfőbb helyszíne
- a városi autonómia jelképe
- innen hirdették ki a statútumokat, olvasták fel az újonnan felvett polgárok neveit
- az épület falán helyezték el a közösség használta hitelesített mértékeket
- a tanács általában rendszeresen, hetente többször (többnyire hétfő, szerda és péntek) ülésezett

- a városok vezető testületeinek tagjai (bírák és esküdtek) esküvel kötelezték egymást a helyes fellépésre

- kollegialitás elvének megfelelően a szavazás után meghozott döntéseket pedig egyöntetűen képviselték

- a tisztújítás általában egyházi ünnepekhez kötődött, évente egyszer tartották

a választók köre:

- az egész polgárság
- a kézműves céhek és a polgárok egyéb politikai szerveződései
- a tanácsosok és/vagy a polgármester; az előző év „választóférfiai”
 - a választópolgárságot egyre szűkebben értelmezték
 - sokszor csak névleges funkciókkal rendelkező külső tanácsok létrejötte

a tisztségviselők feladata:

- a bonum publicum (*gemeiner Nutzen*), a közjó és a béke fenntartása és elősegítése

városi kancelláriák (irodák)

- jegyző (notarius civitatis, *Stadtschreiber*)

- szindikus

Az esküdteket a tanács önmagát kiegészítve, többnyire élethossziglani időtartamra választotta.

A kiváltságos kerületek (*districtus privilegiati*).

– a szabad királyi városokhoz hasonlóan ki voltak véve a megyék hatósága alól, közvetlenül az uralkodó, illetve a királyi kormányzatszervek alá tartoztak

– a három jász-kun, a hajdú és a szepesi 16 város tartozott ide

A Jászsághoz a török hódoltság után 11 helység tartozott: Alsószentgyörgy, Apáti, Árokszállás, Berény, Dósa, Felsőszentgyörgy, Fényszaru, Jákóhalma, Kisér, Ladány és Mihálytelek.

A Nagykunságnak a török kiűzése után hat helysége volt: Karcag, Kisújszállás, Kunhegyes, Kunmadaras, Kunszentmárton és Túrkeve.

A Kiskunságban a török korszak után nyolc helység keletkezett: Dorozsma, Fülöpszállás, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas, Kiskunlacháza, Kiskunmajsa, Kunszentmiklós és Szabadszállás.

A Jász-kunság autonómiája 1745-ben állt helyre.

Mezővárosok:

– egyházi tulajdonban lévő mezővárosok: nehezen mondott le róluk a püspök és/vagy a székeskáptalan (Győr, Pécs, Eger)

– földesúri: ahogy az uralkodó ad privilegiális levelet ugyanúgy a földesúr is biztosított nekik önkormányzatot, szabad bíróválasztás, kis- és nagytanács választása, a robotot évi egy összegben megválthatták.

– török fennhatóság alá került mezővárosok (Debrecen, Kecskemét)

gyakran 3-4 felé adóztak, de nagyobb önállóság

gazdag kereskedőpolgárok, tőzsérek: nagyurak, gazdagok

Falu

önkormányzata a falvaknak is volt

kis értékű perek helyben

saját bíró választása (mindenért felelős volt, a rovásadót szétosztása, felmérte, ki mennyi jobbágytelekkel rendelkezik)

a nagy földbirtokosok igyekeztek a saját emberüket megválasztatni a falvakba

a bíró mentesült mindenféle szolgáltatás, adó alól

Az erdélyi városok

A magyarországiakhoz hasonló jogokkal rendelkező bányavárosok mellett létezett 13 ún.

kiváltságos mezőváros (pl. Abrudbánya, Vízakna, Szék) nevezték.

Kiváltságos városnak nevezték Szászrégent és Fogarast.

Három nemes város is kialakult: Dés, Torda és Nagyenyed.

Függelék

Szabad királyi városok: **Pozsony** (Posonium, Pressburg), **Sopron** (Sopronium, Ödenburg), **Eperjes** (Eperiesinum), **Kassa** (Cassovia, Kaschau), **Buda** (Ofen), **Lőcse** (Leutsovia, Leutscha), **Bártfa** (Bartpha, Bartfeld), **Nagyszombat** (Tyrnavia, Tyrnau).

Személynöki városok (1514): **Székesfehérvár** (Alba Regalis, Stuhlweissburg), **Lőcse**, **Esztergom** (Strigonium, Gran).

Tárnoki városok (1514): **Buda**, **Pest**, **Kassa**, **Pozsony**, **Sopron**, **Nagyszombat**, **Bártfa**, **Eperjes**.

Alsó-magyarországi bányavárosok (alsó-moi 1466): **Besztercebánya** (Neosolium, Neusohl), **Körmöcbánya** (Cremnium, Kremnitz), **Selmecbánya** (Schemnium, Schemnitz), **Újbánya** (Regiomontanum Königsberg), **Bakabánya** (Pukantz), **Libetbánya** (Libethen), **Bélabánya** (Fehérbánya, Düllen). XIV. sz. tárnokmesteri, XV. kincstartói igazgatás

Felső-magyarországi bányavárosok (felső-moi 1487): **Igló**, **Rudabánya**, **Jászó**, **Telkibánya**, **Gölnicbánya**, **Rozsnyóbánya**, **Szomolnokbánya**. XIV. sz. tárnokmesteri, XV. kincstartói igazgatás

Erdély kilenc szabad királyi városa az 1784. évi rendelet szerint a következő volt:

Gyulafehérvár (Károlyfehérvár, Alba Julia, Karlsburg), **Nagyszeben** (Cibinium, Hermannstadt), **Medgyes** (Mediopolis, Medias), **Szászváros**, **Segesvár** (Schäßburg), **Brassó** (Corona, Kronstadt), **Marosvásárhely** (Agropolis, Neumarkt), **Beszterce** (Bistritz), **Kolozsvár** (Claudiopolis, Klausenburg), **Szamosújvár** (Armenopolis), **Erzsébetváros** (Elisabetopolis)

Egyéb városok: **Pécs** (Fünfkirchen, Quinqueecclesiae), **Zágráb** (Agram), **Zólyom** (Veterosolium, Altsohl), **Szabadka** (Maria-Theresiopolis), **Győr** (Jaurinum, Raab)

XVII. Tételsor és irodalomjegyzék

TÉTELSOR

1. Az újkori centralizált közigazgatás működése: a bécsi kormánysszervek kialakulása és működése I. Ferdinánd alatt, ill. a XVI. században.
2. A Magyar Királyság kormánysszerveinek átalakulása 1526 után: a Királyi Tanács, a Helytartóság, a kancellária működése.
3. A Magyar Kamara és a Szepesi Kamara kialakulása, működése a XVI–XVII. században.
4. A magyar bíróságok működése a XVI–XVII. században, legfontosabb szerveik, jellemzőik.
5. A rendi országgyűlés kialakulása, tagozódása és működése az újkorban.
6. A vármegyék működése, tisztkara a XVI–XVIII. században.
7. A török alatti területek igazgatása, a kondomínium rendszere.
8. Az Erdélyi Fejedelemség kormánysszervei és működésük.
9. A török elleni védelmi rendszer, a főkapitányságok duális rendszere, majd határőrvidékek kialakítása.
10. Az 1680-as évek *Einrichtungswerk*jei, az új berendezkedési tervek.
11. A Habsburg Birodalom központi kormánysszervei és azok átalakulása a XVIII. században.
12. A Magyar Királyság központi kormánysszervei (Helytartótanács stb.) a XVIII. században.
13. Erdély változása 1690 után. A *Diploma Leopoldinum* és a XVIII. századi erdélyi kormánysszervek.
14. II. József kormánysszati és közigazgatási rendeletei, reformjai.
15. A szabad királyi városok autonómiája, kormánysszati szervei s azok működése.

SZAKIRODALOM

Kötelező irodalom

BENCZÉDI László: *Kollonich Lipót és az Einrichtungswerk*. In: *Gazdaság és mentalitás Magyarországon a török kiűzésének idején*. Salgótarján, 1987. 153–158.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_NOGR_Discneo_4/

ECKHART Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Bp., 2000. Ebből: *Jogforrások* 153–160, *Az alkotmányfejlődés* 161–166, *A királyság* 188–193, *Bírósági szervezet* 258–269.

<https://www.szaktars.hu/>

EMBER Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig*. Bp., Akadémiai, 1946. Ebből: *A bécsi központi hivatalok, a magyar központi hivatalok* 48–199, *Az adózás* 229–248, *Az erdélyi fejedelmi hivatalok* 380–486, *A rendi hivatalok* 517–577, *Kerületek és székek* 577–594, *A török hivatalok* 595–599.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib_MOLkiadv3_01/

EMBER Győző: *Magyarország közigazgatása 1711–1765*. Levéltári Közlemények, 1983. 3–99, [vagy *Magyarország története 1686–1790*. Főszerk.: EMBER Győző–HECKENAST Gusztáv. Akadémiai, Bp., 1989. A II. kötetből: *A Habsburg abszolutizmus és a magyar rendiség* 353–359, *Az ország integritásának a sérelme* 374–390, *Az uralkodói központi kormánysszat* 438–454, *A magyarországi közigazgatás* 455–475, *A katonai határőrvidékek, a Bánság, Erdély* 489–500.]

<https://adt.arcanum.com> (Levéltári Közlemények)

[HEGYI Klára: *Török berendezkedés Magyarországon*. História Könyvtár, Bp., 1995. 145–163.]

HEGYI Klára: *A magyar tartomány helye és helyzete az Oszmán Birodalomban*. Világtörténet (1994) 18–24. <https://adt.arcanum.com>

[*Magyarország története 1526–1686*. I-II. köt. Szerk.: R. VÁRKONYI Ágnes. Bp., 1985. Különösen: *A három*

ország rész igazgatása. I. köt. 393–472. <https://www.szaktars.hu/>
 Magyarország története 1686–1790. II. k. Főszerk.: EMBER Győző–HECKENAST Gusztáv. Akadémiai, Bp., 1989.
 Ebből: II. József közigazgatási reformjai 1057–1069., 1084–1092. <https://www.szaktars.hu/>
 Magyarország története 1790–1848. Szerk. GERGELY András, Osiris, 2. javított kiadás, Bp., 2003. Ebből: 16–25,
 132–136, 151, 191, 200–203, 233–235. <https://www.szaktars.hu/>
 SZIJÁRTÓ M. István: *A magyar diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792.* Osiris, Bp., 2005.
 Ebből: *A vármegye és Európa* 349–358. <https://www.szaktars.hu/>

*** szögletes zárójelben a világhálón nem, vagy korlátozottan elérhető anyagok, a járványhelyzetre való tekintettel ezek opcionálisak.**

Tájékoztató szakirodalom

BENDA Kálmán–PÉTER Katalin: *Országgyűlések a kora újkori magyar történelemben.* Bp., 1987.
 BÓNIS György–DEGRÉ Alajos–VARGA Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története.* Bp., 1961.
 Ebből: *Az 1723. évi bírósági reform.*
 DÁVID Géza: *Pasák és bégek uralma alatt. Demográfiai és közigazgatás-történeti*
 DOMINKOVITS Péter: *A rendi jogok védelmezője – a központi utasítások végrehajtója, a 17. századi magyar vármegye.* Századok 139.évf. 2005 4. 855–888.
 EMBER Győző: *A Habsburg Birodalom központi kormánysszerve 1711–1765.* Történelmi Szemle, 1975. 445–488.
 EMBER Győző: *A magyar királyi helytartótanács ügyintézésének története, 1724–1848.* Bp., 1940.
Erdély története. Szerk.: MAKKAI László–SZÁSZ Zoltán, Bp., 1987. II. köt.-ből: *A Diploma Leopoldinum és a Gubernium 877–888, A Gubernium és a Habsburg katonai főparancsnokság 915–919, a XVIII. századi berendezkedéshez és II. Józsefhez: 1019–1033, 1099–1128.*
 KÁLLAY István: *A városi önkormányzat hatásköre Magyarországon 1686–1848.* Bp., 1989.
 KENYERES István: *A királyi Magyarország bevételei és kiadásai a 16. században.* Levéltári Közlemények 2003. 1-2. 59–104.
 KENYERES István: *A végvárok uradalmainak igazgatása és gazdálkodása a 16. században.* Századok, 2001. 6. 1349–1412
 KOVÁCH Géza: *A Bánság demográfiai és gazdasági fejlődése (1716–1848).* Szeged, 1998. Ebből: *A katonai és kamarai igazgatás kora (1716–1779), 23–71, 72–99.*
Magyar alkotmánytörténet. (2. javított kiadás) Szerk.: MEZEY Barna. Osiris, Bp., 1992. Ebből: *A rendi képviselői monarchia, A feudális állam szervei* 48–191.
 NAGY István: *A magyar kamara adóigazgatási tevékenysége a XVI–XVII. században.* Levéltári Közlemények 66. évf. 1995. 29–51.
 NAGY István: *A Magyar Kamara, 1686–1848.* Bp., 1971.
 NAGY István–F. KISS Erzsébet: *A Magyar Kamara és egyéb kincstári szervek.* MOL, Bp., 1995. 5–63.
 H. NÉMETH István: *Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon,* 1-2. köt., Bp., 2004. Ebből: *A bécsi udvar várospolitikája,* I. köt. 213–280.
 PÁLFFY Géza: *A bécsi udvar és a magyar rendek.* Történelmi Szemle 1999. 3-4. 331–367.
 PÁLFFY Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században.* Historia Könyvtár. Bp., 2006.
 PÁLFFY Géza: *A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század végéig.* Történelmi Szemle 1996. 2-3. 163–217.
 RADICS Kálmán (szerk.): *Vármegyék és szabad kerületek I–II.* Debrecen, 2001.
 SZAKÁLY Ferenc: *A nemesi vármegyeszervezet és a török hódoltság.* Történelmi Szemle 1991. 3-4. szám 137–185.

- SZAKÁLY Ferenc: *Magyar intézmények a török hódoltságban*. MTA, TTI, Bp., 1997. 1–129, 130–164., 315–316.
- SZAKÁLY Ferenc: *Parasztvármegyék a XVII–XVIII. században*. Akadémiai, Bp., 1969.
- SZÜCS Jenő: *A Szepesi Kamarai Levéltár, 1567–1813*. Bp., 1990. 18–56.
- tanulmányok*. Akadémiai, Bp., 2005. Ebből a II. rész, 217–379.
- TRÓCSÁNYI Zsolt: *Az Erdélyi Fejedelemség korának országgyűlései. (Adalékok az erdélyi rendiség történetéhez)*, Akadémiai, Bp., 1976.
- TRÓCSÁNYI Zsolt: *Erdély központi kormányzata, 1540–1690*. Akadémiai, Bp., 1980.
- TRÓCSÁNYI Zsolt: *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben, 1690–1740*. Bp., 1988.
- VARGA Endre: *A királyi curia, 1780–1850*. Bp., 1974.
- VARGA Endre: *A magyar jogszolgáltatás átszervezése II. József korában*. Századok, 1960. 736—749.
- VARGA Endre: *Úriszéki perszövegek*. Akadémiai, Bp., 1958. (Bevezető)
- VARGA J. János: *Berendezési tervezetek Magyarországon a török kiűzésének időszakában: az "Einrichtungswerk"* Századok, 125. évf. 1991. 5-6. 449–488.
- VARGA J. János: *Berendezkedési tervek a török kiűzésének idején*. Századok, 1991. 449—488.

XVIII. Kötelező fogalmak jegyzéke

alispán (vicecomes)
alispán ítélőszéke (forum vicecomitis)
állami kancellária (Staatskanzlei)
Államtanács (Staatrat)
állandó / miniszteri konferencia / udvari (Hofkonferenz)
állandó konferencia (Ständige Konferenz).
alszék (particularis sedria)
Andreanum
Approbatae constitutiones
athnamé
bán (banus)
bányabíróság (Judicium montanisticum)
beglerbég
belügyi konferencia (conferentia in internis)
berath
birodalmi kancellária (Reichskanzlei)
bizottság (deputatio)
cenzus
cirkálás
cives
comes Sicularum
Compilatae constitutiones
contrascriba
decretum regis
defterdár
defterháne
derékszék (generalis sedria)
dica
dikasztérium
Diploma Leopoldinum
díván
dzsebelü
egy és oszthatatlan nemesség elve
Einrichtungswerk
ellenállási záradék
esküdt (iurator assessor, jurassor)
Fejedelmi Kancellária
fiscus
fiúszék (filialis sedria)
formuláskönyv
fődeputáció (Hauptdeputation)
főhadparancsnokság (General Commando)
főkegyúri jog (placetum regium)
főpapok (prelati)
gazdasági igazgatóság (Commerz Directorium, később Hofcommerzien-Rat)
generalis capitaneus
generalis congregatio
generalis insurrectio
Gubernium

gyalogos (pedites)
Hadi Tanács
Hajdú Kerület
harács-adó (haradzs)
harmincados (tricesimator)
hász-birtok
Határőrvidékek
Helyi tételes jog (statútum)
Helytartóság intézménye (helytartóság és tanácsa; locumtenens et consilarii) **Nem keverendő
össze a Helytartótanáccsal!**
Helytartótanács (Consilium regium locumtenentiale Hungaricum)
Hétszemélyes Tábla (iudicium septemvirale v. tabula septemviralis.)
hitlevél
indigenatus
irattáros (registrator)
iroda (expeditio)
jargálás (Jahrgeld, annuum salarium)
jegyző (notarius)
jobbágy (jobagio)
kádi
kamara haszna (lucrum camerae)
Karamahaszna adó
kánonjog (ius canonicum)
kánun
Katolikus Státus
kerületi tábla
kincstartó
királyi / kincstári jogügyigazgató (causarum regalium director)
királyi főkormánysház (gubernium)
királyi könyvek
Királyi Tábla
Királyi Tanács
Királyi udvar (curia)
komdomínium rendszere
korlátnok (kancellár)
közsékhelyek (communes, pedites)
lófő (primipilus, többes számban: primipili)
Magyar Kamara
Magyar Tanács (Consilium Hungaricum)
Magyar Törvénytár (Corpus Iuris Hungarici)
Magyar Udvari Kancellária
megyei törvényszék (sedria)
Miniszteriális Konferencia miniszterkonferencia
műfti
nádor (palatinus, Großgraf)
nádori helytartó (locumtenens palatinalis in iudicialibus)
nádori/helytartói ítélőszék (sedes palatinalis)
nagybírák: nádor, iudex curiae, personalis
nagyszebeni királybíró
náhije
Neoaquistica Comissio

nyolcados törvényszék (nagy/rövid octáva)
országbíró (iudex curiae)
országnagyok (barones)
Orta Madzsar
örökös főispán (perpetuus et supremus comes)
örökös királyság
pallosjog
particularis insurrectio
Partium
pénzügyi konferencia
pénzverőhivatal (officium monetarium)
perceptor
Pragmatica Sanctio
praxis criminalis
privilegium (litterae privilegialis)
protonotárius
puskás (pixidarius)
Quadripartitum
recepta religio
redemptio
regálé
rendi dualizmus
rendi konföderáció
rendőrminisztérium (Polizeihofstette)
requisitor
Revisorium
római hónap (Römer Monat)
soltészság (scultaeti)
Staatskonferenz
Statuta oder der Sachsen in Siebenbürgen Eigen Landrecht
subinquinus
subsidium
successio elve
supremus regni capitaneus
Systematica Commissio
szandzsák
szandzsákbég
székely előkelő nemes (primor)
székgyűlés
szenátus
Szent Korona tagjai (Membra Sacrae Coronae)
szentszék
Szepesi Kamara
szokásjog
szolgabíró (iudex nobilium, iudlium)
szolgabíró széke
tárnokmester
taxa
testületiség (Kollegialitás)
tímár-birtok
tisztán királyi hatóság

tisztartó (provisor)
Titkos Konferencia (Geheime Konferenz)
Titkos Tanács (Geheimrat)
Tripartitum (Werböczy Hármaskönyve)
Udvari és Államkancellária (Hof- und Staatskanzlei)
Udvari Haditanács (Hofkriegsrat)
Udvari Kamara (Hofkammer)
Udvari Kancellária (Hofkanzlei)
udvari kancellária (magyar, erdélyi, birodalmi, cseh, osztrák) (Hofkanzlei).
udvari számvevőszék (Hofrechnungskammer)
Udvari Tanács (Hofrat)
Universitas Saxonum
úriszék
vármegyei ítélőszék (sedes judiciaria = sedria)
városbíró, falubíró (iudex)
városi konferencia (Stadtkonferenz)
városi közgyűlés
városi nagytanács (communitas)
városi tanács (magistratus)
vilájet
vojvoda
zászlósurak
ziámet-birtok
zsellér (inquilinus)
zsellér, más házában lakó (subinquilinus)